

VALENTINA ANTAL

ÎMPĂRATUL CONSTANTIN

OM DE STAT ȘI SFÂNT AL
BISERICII CREȘTINE



EDITURA DIDACTICA MILITANS
CASA CORPULUI DIDACTIC ORADEA

2024

VALENTINA ANTAL

Împăratul Constantin – om de stat și sfânt al Bisericii Creștine

Editura Didactica Militans

Casa Corpului Didactic Oradea, 2024

ISBN: 978-606-986-054-0

CUPRINS

CAP. I SOCIETATEA CONSTANTINIANĂ

Cuvânt introductiv	7
Introducere	11
1.1. Aparatul de stat	16
1.1.1. Puterea imperială – curtea	16
1.1.2. Consistoriul	16
1.1.3. Magister officiorum	17
1.1.4. Chestorul palatului. Notarii	17
1.1.5. Ministrul de finanțe	18
1.1.6. Prefecții pretoriului	18
1.1.7. Prefectul capitalei	19
1.1.8. Senatul	20
1.2. Bogați și nevoiași	20
1.3. Creștini și păgâni	21
1.4. Creștini și evrei	21
1.5. Protejarea familiei și a oamenilor nevoiași	22

CAP. II CREȘTINISMUL ÎN PRIMELE PATRU VEACURI

2.1. Cauzele persecuțiilor	23
2.2. Persecuțiile creștinilor sub împărații romani	27

2.3. Primele erezii	30
2.4. Pacifismul împăratului Constantin	33
2.5. Controversa donatistă	35
2.6. Sinodul ecumenic de la Niceea (325)	36

CAP. III CONSTRUIREA CONSTANTINOPOLULUI

3.1. Cauzele întemeierii	39
3.2. Întemeierea Constantinopolului	39

CAP. IV ARTELE ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN

4.1. Arcul lui Constantin	43
4.2. Arhitectura	45
4.3. Sculptura	47
4.4. Pictura	48

CONCLUZII	50
Împărații romani din primele 4 veacuri creștine	56
Bibliografie	58

CUVÂNT INTRODUCȚIV

În contextul actual al vieții pe care o trăim, în această lume în care capacitățile creatoare individuale în diferite domenii ale științei, culturii, artei, nu constituie valori pentru a fi evidențiate și apreciate – în această lume în care atât credința cât și înțelegerea Învățăturilor Bibliei sunt mai puțin propovăduite, iată că, în aceste condiții, se vorbește despre Împăratul Constantin Cel Mare, cel care a fost nu numai un om de stat ce a cărmuit cu înțelepciune domeniul administrativ și strategic al statului Roman, dar a fost și primul împărat roman care a îmbrățișat religia creștină și a adoptat creștinismul drept religie oficială a Imperiului Roman. Acesta este motivul pentru care se consemnează în scrierile timpului că Împăratul Constantin a fost personalitatea care a avut una din cele mai mari influențe în evoluția istoriei, prin deciziile importante adoptate în vremea domniei sale.

Parcurea paginilor volumului *Împăratul Constantin, om de stat și sfânt al Bisericii Creștine*, cu dăruire, în liniște, cu mare interes, dar mai ales cu o mare curiozitate pentru cunoașterea detaliilor privind perioada domniei Împăratului Constantin, îmbrăcată în dorința de a afla momentul impresionant care a declanșat adoptarea creștinismului și convertirea sa personală la creștinism, dar și atitudinea sa ca protector al creștinilor. Este o revelație să constați din prezentările volumului și mai ales să înțelegi, din descrierile faptelor, că într-o lume a păgânismului răsare o rază care crează o breșă și deschide drumul spre o altă abordare a spiritualității oamenilor. Această încercare dar și o consecvență a deciziilor au contribuit la modificarea viitorului lumii civilizate.

Autoarea, cu o documentare impecabilă, prezintă viața Împăratului Constantin în cuvinte care impresionează prin eleganța expresiilor și prin detaliile deosebit de valoroase, oferite pentru curiozitatea și informarea cititorilor. Ce poate fi mai nobil, mai autentic decât să te dedici cu un sentiment de profundă credință cercetării, cunoașterii și redării în cuvinte alese, cu o profundă nostalgie a unui trecut foarte îndepărtat, adus cu iscusința erudiției, pe drumul bătătorit de evenimentele care au marcat mileniile anterioare, drum care se apropie disperat de poarta noului mileniu. Mileniile anterioare tratate în volumul prof. Valentina Antal prezintă tumultul evenimentelor trecute, cu suferința, persecuția, martiriul, răbdarea și convertirea omenirii, prin înțelegerea ideilor reformatoare.

Și prin aceasta se deschide „poarta” spre un nou înțeles, un nou orizont, prin care s-au aprins raze de speranță în sufletul tuturor credincioșilor pentru păstrarea și trăirea credinței în libertatea schimbărilor oferite de domnia și suveranitatea Împăratului Constantin. De ce cercetează și scrie autoarea cărții despre *“Împăratul Constantin, om de stat și sfânt al bisericii*

creștine”? Autoarea Valentina Antal, cu un bogat simț de răspundere, dar mai ales bazându-se pe documentele studiate și cercetate, concretizează printr-o analiză situația istorică a perioadei în care se naște Împăratul Constantin.

Această perioadă a lăsat o amprentă deosebită asupra domniei viitorului împărat, demonstrată prin caracterul, onestitatea și înțelepciunea domnitorului Constantin și mai ales pentru a evidenția importanța dezvoltării creștinismului, oferind o atitudine conciliantă și tolerantă în disputele politice și mai ales cele religioase, concretizate prin măsurile de înlăturarea definitivă a păgânismului de pe teritoriul Imperiului Roman.

De asemenea prof. Valentina Antal scoate în evidență și faptul că în țările creștine se cunoaște contribuția inegalabilă a mamei împăratului Constantin, al doamnei Elena, cu care după îndelungate cercetări au descoperit Sfânta Cruce pe care a fost răstignit Mântuitorul. Cu foarte mare pasiune, o adâncă credință lăuntrică, cu o profundă sensibilitate spirituală și dăruire, autoarea, practicantă a credinței, a recunoașterii Divinității, al apostolatului preluat din educația tradițională a familiei și al educației obținute prin studiul individual, a conștientizat necesitatea conservării și păstrării, măcar și prin scris, a culturii bisericii creștine, a istoriei bisericilor, a creștinismului universal.

Misiunea aleasă de a oferi comunității volumul *Împăratul Constantin, om de stat și sfânt al Bisericii Creștine* ilustrează și demonstrează capacitatea creatoare a autoarei și mai ales dăruirea desăvârșită pentru cercetarea temei, descrierea cu discernământ și exactitate a datelor și evenimentelor studiate, evenimente care au dat o notă impresionantă evoluției istoriei până în contemporaneitate. Este important de menționat complexitatea cu care sunt tratate capitolele create pentru a descrie cu o impresionantă documentare științifică organismele, instituțiile prin care a fost condus administrativ, strategic și politic Imperiul Roman. De asemenea este descrisă complexitatea legislației care apără integritatea cetățenilor – inclusiv a femeilor, copiilor, vârstnicilor și a persoanelor cu probleme sociale dar și pedepsirea celor vinovați pentru abuzuri și încălcarea normelor legate de conviețuire.

Surprinzător de documentat este prezentat capitolul sub denumirea *Creștinismul în primele patru veacuri* care descrie persecuțiile, ereziile în special sub împărații romani, în comparație cu pacifismul pe care îl demonstrează Împăratul Constantin pentru a menține, cu orice preț, unitatea bisericească și politică a Imperiului Roman. Importanța consemnării în acest capitol a evenimentului major al evoluției creștinătății este inițierea, organizarea și convocarea Sinodului de la Niceea de către Împăratul Constantin în anul 325, aceasta fiind motivată cu scopul de a asigura liniștea și unitatea bisericii și condamnarea ereziilor.

Autoarea folosește în paginile volumului *Împăratul Constantin, om de stat și sfânt al Bisericii Creștine* o bogată descriere a obiectivelor aprobate de Sinod pentru desfășurarea activităților bisericilor, rolul, obligația, îndatoririle fiecărei persoane și reguli de disciplină bisericească a slujitorilor din lăcașele de cult creștin. Tot în desfășurarea Sinodului de la Niceea s-a formulat învățătura că Fiul lui Dumnezeu este deoființă cu Tatăl și din veci e cu El, aceasta stând la baza formulării celor 7 articole ale Simbolului de credință pentru a fi în folosul întregii comunități trecute, actuale și viitoare.

Un capitol mai puțin cunoscut, respectiv *Construirea Constantinopolului*, l-a tratat autoarea cu foarte bogate argumente pro și contra în complexul istoric al vremii, interpretând construirea noii capitale ca pe o dorință de unitate și universalitate, proprie a Împăratului Constantin pentru evitarea conflictelor și dezbinarea firavă, încă, a creștinătății.

Capitolul *Arta în timpul Împăratului Constantin* este un capitol deosebit de încărcat de spiritualizarea creativității, oferit de harul cu care, în acea perioadă, au fost înzestrați cetățenii Imperiului Roman pentru a crea opere de artă, unicat, nemuritoare în etapele furtunoase ale istoriei universal. Astfel, Arcul lui Constantin se distinge prin unicitatea și armonia cu care a fost construit pentru a celebra, de fapt, triumful Împăratului Constantin. Documentarea care a stat la baza creerii acestui capitol a fost deosebit de vastă și a contribuit la redarea în cartea scrisă de autoare, de o bogată expunere, despre arhitectura, pictura și sculptura care au caracterizat epoca Împăratului Constantin.

Operele de artă sunt nominalizate și enumerate pentru a scoate în evidență amploarea cu care s-au construit multe lăcașe de cult, s-au sculptat portretele personalităților vremii, scene biblice dar și statuia marelui Împărat Constantin. Vicisitudinile vremii îndepărtate nu a făcut posibilă definirea unor picturi celebre dar prin excepționala documentare a autoarei, în carte se amintesc frescele din palatele și bazilicile bizantine sau din catacombele Romei. Toate scenele biblice sunt reprezentări cu caracter istoric și narativ, legate de începuturile creștinismului.

În concluzie, pentru meritele sale deosebite în promovarea și dezvoltarea Bisericii creștine, Împăratul Constantin a fost așezat în rândul sfinților, alături de mama sa, Augusta Elena, fiind socotit întocmai cu Apostolii. Prin politica sa religioasă față de creștinism, el a contribuit, asemenea unui Apostol, la propovăduirea și răspândirea credinței celei adevărate în întreg Imperiul Roman.

Dorința de a lăsa o urmă din bogăția de creație a cercetării și o constatare a unui timp trecut, dar foarte prețios, etalat cu deosebit simț concret al cercetătorului, autoarea a dovedit esența existenței vieții în credință, speranța și nădejdea în mântuire. Inspirația autoarei pentru tema aleasă dezvăluie o dorință, o dăruire puternică și multă perseverență pentru perioada de

cercetare și studiu al unui foarte îndepărtat mileniu, pentru care documentele sunt prăfuite, învechite, indescifrabile în unele locuri și poate scrise într-o limbă arhaică mai puțin cunoscută.

Volumul *Împăratul Constantin, om de stat și sfânt al Bisericii Creștine* demonstrează o încărcătură explozivă a cercetărilor și studiului aprofundat al prof. Valentina Antal, sub sentimentul misiunii de a prezenta o lucrare amplă cuprinzând evenimente atestate în documentele vremii. Felicitări pentru dăruirea cu care s-a elaborat volumul prezentat și mult succes în alegerea viitoarelor teme!

Cu stimă și cu deosebită prețuire,

MIORIȚA SĂTEANU

Cetățean de onoare al municipiului Oradea

Membră a Parlamentului Seniorilor din România

INTRODUCERE

Împăratul Constantin este, fără doar și poate, unul din cei mai cunoscuți împărați romani, printre altele și datorită faptului că a fost primul împărat roman care aderat la religia creștină. În timp ce unii scriitori, precum Eusebiu de Cezareea, l-au omagiat și i-au recunoscut meritele, alți biografi, urmând lui Zosima, l-au văzut ca principalul vinovat pentru declinul și destrămarea Imperiului Roman. Durata domniei împăratului Constantin dar și importanța activității sale îl califică pentru statutul de personalitate de prim rang. Constantin e unul din conducătorii care au marcat cursul istoriei, lăsând o amprentă pregnantă în posteritate.

Constantin a fost un general, deopotrivă strateg și combatant, care nu a cunoscut niciodată înfrângerea în luptă. Moștenise de la tatăl său o frumusețe ce inspira respect și un farmec divin. Avea aceeași seriozitate a părintelui său, același calm în privire și voce. Prestanța pe care o degaja era atât de puternică încât soldații nu-l slăbeau din ochi, fiind atenți la fiecare mișcare. În timp ce chipul său poartă amprenta majestății, are o calitate rară, zâmbetul. Bunăvoința sa era în contrast cu intransigența tetraharilor, Constantin fiind un august accesibil și agreabil. A dus o viață pioasă și dorea cu ardoare mântuirea neamului omenesc. De asemenea a moștenit cumpătarea, mărinimia, curajul, dreapta judecată și înțelepciunea. Avea toate calitățile necesare pentru a depune jurământul în fața națiunii romane. Împăratul nu s-a lăsat pradă iubirilor pasagere, ci s-a supus legilor căsătoriei și dragostei purtate unei singure femei. Se spune despre împărat că inspira teamă popoarelor barbare, fără să fi avut ocazia să se înfrunte. Reputația lui era a unui conducător viteaz care-și înfricoșează dușmanii. Toate acestea îl portretizează pe Constantin ca pe un „împărat invincibil”. Un apologet l-a descris ca o persoană rezervată, care se îmbujora repede. Dar nu era vorba despre timiditate, considerată defect, ci despre pudoare, *pudicitia*, care la romani era o calitate esențială, opusă aroganței și suficienței.

În timpul domniei sale s-a emis o monedă de aur, *solidus*, care s-a bucurat de o mare longevitate, având în limba română cuvântul corespondent *soldă*. A fost ctitor, mai ales la Constantinopol, noul său oraș conceput ca o a doua Romă. A fost reformator, perfectând structurile administrative ale imperiului și care vor rămâne neschimbate până la reforma lui Heraclius, în prima jumătate a secolului al 7-lea. În țările ortodoxe, Constantin este cinstit ca sfânt împreună cu mama sa, Elena, biruitor prin semnul crucii și descoperitor al Sfintei Cruci. Prin el dezvoltarea creștinismului a fost posibilă în Imperiul Roman, după două secole și

jumătate de hărțuire, persecuții și defăimare. Din secolul al 5-lea, de la istoricul Teodoret, s-a împământenit cinstirea împăratului ca egal cu apostolii (*isapostolos*).

Avem numeroase exemple care să demonstreze înțelepciunea împăratului, știind când să reformeze și când să păstreze linia tradiționalistă. Această dublă determinare arată măsura complexității sale. Disputele religioase din timpul său, donatiste și arianiste, îl prezintă un imperturbabil căutător al căii concilierii și toleranței, politica sa demonstrând eforturile sale pentru evitarea, cu orice preț, a discordiei civile.

Importanța împăratului Constantin pentru creștinism este covârșitoare, în timpul domniei sale Imperiul păgân va fi transformat într-unul creștin iar Roma va fi depozată de primatul ei în favoarea Constantinopolului. Istoria bizantină începe odată cu împăratul Constantin cel Mare, dar trebuie precizat faptul că nu va exista o ruptură categorică între istoria romană și cea bizantină. Timp de trei secole, moștenirea romană - atacată și amenințată de popoarele barbare – va fi transferată treptat în Bizanț.¹ Împăratul Constantin își merită cu prisosință titlul de „cel Mare”, poate mai mult ca orice alt suveran, el luând unele decizii de importanță capitală pentru viitorul lumii civilizate. Una din ele a fost desemnarea creștinismului ca religie oficială a Imperiului roman, iar cealaltă transferarea capitalei de la Roma la Constantinopol.

Pentru a avea o imagine mai clară și pentru a reuși să înțelegem mai bine evenimentele, ar fi utilă o analiză succintă a perioadei în care s-a născut Constantin și care, mai mult ca sigur, va fi lăsat amprenta asupra viitorului monarh. După moartea împăratului Alexandru Sever și până la încoronarea împăratului Dioclețian, Imperiul Roman a fost zguduit de o serie de crize de natură politică, economică, militară și socială. Instabilitatea cu care împărații urcau la tron apoi mureau, fie pe câmpul de luptă, fie fiind asasinați, e doar un exemplu din aceste multiple probleme. Împărații soldați, sau împărații de cazarmă domneau, în medie, 3 ani. Nicio domnie nu a durat mai mult de 8 ani.² Mulți dintre acești împărați au fost ambițioși și capabili, urcând treptele ierarhiei militare, dar niciunul nu a reușit să se mențină la domnie o perioadă mai lungă decât cea menționată. În cele din urmă împăratul Dioclețian a fost cel care a realizat o anumită stabilitate în imperiu. Originea lui Dioclețian era umilă, dar acesta nu era un impediment în ascensiunea până la cele mai înalte trepte ale ierarhiei. Asemenea multor alți împărați soldați provenea din Iliria, care era recunoscută pentru prețuirea unor valori romane tradiționale ca

¹ <https://www.crestinortodox.ro/sfintii-constantin-si-elena/sfantul-imparat-constantin-mare-istoria-bizantului-69658.html>, (accesat la 19.06.2023).

² Hans A. Pohlsander, Împăratul Constantin, București, Editura Artemis, 1996, p. 13.

evlavie, disciplina, patriotismul.³ În ambițiosul plan de restaurare a imperiului, Dioclețian s-a ocupat de o nouă organizare teritorială, existând acum 4 regiuni – Vestul, Italia, Iliria și Estul, fiecare având o capitală. Prin împărțirea provinciilor existente de la 40 la peste 100, împăratul ar fi urmărit minimizarea riscului de revoltă. De asemenea a inițiat Prima Tetrarhie, având doi auguști - Dioclețian și Maximian – și doi *caesari*, sau „împărați juniori” – Galeriu și Constanțiu, tatăl lui Constantin. Ca mulți alți împărați înaintea lui, Dioclețian a fost conservator: a continuat întărirea instituțiilor tradiționale, și această abordare conservatoare pe care a îmbrățișat-o, viza și religia. Astfel începe prigoana creștinilor, la 23 februarie împăratul a ordonat dărâmarea bisericii din Nicomedia. În următoarea zi a dat primul edict anticreștin. Apoi, a înlăturat creștinii din armată și din serviciul imperial. În urma a două incendii suspecte în palatul imperial, a urmat al doilea edict, apoi al treilea edict, încât închisorile ajunseseră să fie pline de creștini.

Înainte de a se retrage de la domnie în anul 305, Dioclețian s-a consultat cu *caesarul* său Galeriu pentru a alege doi noi *caesari*, din câte se știe Maximian și Constanțiu nu au fost întrebați ce opțiuni ar avea. Au fost aleși Severus, un comandant militar din Pannonia, și Maximinus Daia, nepot de-al lui Galeriu și înverșunat dușman al creștinilor⁴. Maxențiu, fiul lui Maximian, și Constantin, fiul lui Constanțiu, au fost ignorați complet. După retragerea celor doi auguști (Dioclețian și Maximian), care au devenit astfel simpli cetățeni, Galeriu și Constanțiu urcă la rangul de auguști. Constanțiu cere ca fiul său, Constantin, să i se alăture în campania împotriva picților, dar Constanțiu moare la Eburacum iar soldații îl proclamă împărat pe Constantin. Galeriu oferă o soluție de compromis: Constantin nu poate primi titlul de *augustus* care îi fusese acordat lui Severus, dar putea fi *caesar*.

Senatul și Garda Pretoriană își pierduseră privilegiile, prestigiul și puterea dar au văzut în Maxențiu, fiul lui Maximian, un posibil ajutor. De aceea îl proclamă împărat, inițial cu rangul de *princeps*. Severus nu reușește să se opună lui Maxențiu și Maximian, și se retrage la Ravena. Galeriu numește un nou augustus, pe Liciniu. Constantin se căsătorește cu fiica lui Maximian, Fausta, dar are grijă să nu-i acorde bătrânului nicio putere sau autoritate. Maximian abuzează de statutul său și încearcă să pună mâna pe putere. Constantin se întoarce împotriva lui și Maximian se sinucide, în urma unui atentat nereușit la viața lui Constantin. Acum lupta pentru supremație se dă între cinci rivali: Maxențiu, Galeriu, Liciniu, Maximinus Daia și Constantin. Galeriu moare de o boală cumplită la Nicomedia. În ciuda faptului că Maxențiu și Constantin

³ Hans A. Pohlsander, op. cit., p. 16.

⁴ Hans A. Pohlsander, op. cit., p. 26.

erau cumnați, relațiile dintre ei nu erau tocmai bune. Când Constantin vrea să-și căsătorească sora vitregă Constantia cu Liciniu, Maxențiu se simte amenințat. La scurt timp statuile lui Constantin din Roma și din toată Italia erau dărâmate. Constantin pricepuse mesajul și nu întârzia să-i răspundă lui Maxențiu. Victoria finală e a lui Constantin la Podul Milvius, Maxențiu însuși, printre mulți alții, s-a înecat în Tibru. În sfârșit Constantin se putea considera, și era fără urmă de îndoială, stăpânul incontestabil al Occidentului.

Mulți scriitori au abordat subiectul împăratului creștin și al creștinului cu statut de împărat. Distanța nu e întâmplătoare deoarece Constantin a avut mai multă putere decât oricare alt creștin înainte de el, având în vedere poziția sa ca stăpânitor al Imperiului Roman. Creștinismul său nu a fost și nu este pus la îndoială, el răzbate clar și sincer din epistolele sale. Iar discursul îi trădează convingerile creștine. Acțiunile sale au ca scop primar credința, și aceasta nu cade nici pe planul doi, nici nu este decorativă, ci joacă un rol principal.

Efervescența suscitată de convertirea împăratului nu își are rostul, nu este foarte surprinzător faptul că împăratul a îmbrățișat o religie care exista de două secole și jumătate. Constantin nu aderă la o sectă, creștinii fiind o comunitate extrem de numeroasă. Dar trebuie să recunoaștem că împăratul Constantin a fost primul care a contribuit la triumful religiei creștine, el a dat o libertate de practicare pe întreg teritoriul Imperiului Roman. Împăratul Constantin devine protector al creștinilor, chiar și al celor care nu se aflau în jurisdicția sa. Astfel, îi recomandă regelui sassanid încă din 324 să aibă grijă de supușii săi creștini, amintindu-i că vor da socoteală și unul și celălalt în fața lui Dumnezeu. Se dovedește un împărat conștiințios, care își cunoaște bine imperiul. Străbate Răsăritul din Nicomidia până în Britania, Germaniile, Galiile, Italia, Illirya, Balcanii, Asia Minor.

Este, de asemenea, foarte generos, împărțind daruri episcopilor și bisericilor, dar și cetăților. Legile pe care le promulgă au în vedere lupta împotriva nedreptății, a corupției, a înșelăciunii, dorind să consolideze un stat puternic care să protejeze cetățenii. Atunci când, însă, este nevoie, știe să fie și aspru. Cu toate că este diplomat în problema donatistă și ariană, nu ezită să folosească, în unele situații, mijloace coercitive și represive.

Împăratul Constantin întruchipează atât confluențele culturale cât și contradicțiile secolului al 4-lea, dorința sa de unitate reprezintă sinteza dintre *vetustas* și *innovatio*, între dreptate și frumos, între latinitate și elenism, între taxe și generozitate, o sinteză care îi eclipsa pe toți înaintașii împăratului.

În concluzie, ne mai rămâne să evaluăm personalitatea împăratului și locul lui în istorie. Spre deosebire de alți împărați romani, Constantin nu poate fi categorisit „rău” sau „bun”. Nicio istorie a Romei antice nu se poate încheia fără a-i dedica un capitol împăratului Constantin,

precum nicio istorie a Bizanțului nu poate începe fără el – aceasta spune multe despre locul pe care îl merită în istorie. Zece împărați după el, precum și ultimul împărat al Bizanțului, i-au purtat numele, fără îndoială un împărat nu putea primi o onoare mai mare decât aceea de a fi numit „un nou Constantin”. A reușit să construiască o alianță durabilă între tron și Biserică, asigurându-se ca cei doi parteneri ai alianței să se afle în armonie, pace și bună înțelegere.

CAP. I Societatea constantiniană

1.1 Aparatul de stat

1.1.1. Puterea imperială – curtea

Dacă în privința religiei împăratul Constantin a avut o viziune revoluționară, în domeniul constituțional, administrativ și militar acțiunile sale se remarcă printr-o sistematizare și perfecționare a reformelor ilustrului său predecesor. S-a urmărit întărirea autorității imperiale, care se clătinașe puternic perioada de haos și instabilitate din sec. al III-lea. Astfel s-a urmărit micșorarea puterii senatului și a concentrării excesive a autorității. Administrația civilă și militară, administrația centrală și provincială au fost separate. Puterea se concentrează tot mai mult în mâinile împăratului care conduce întregul aparat de stat. Pentru a da un caracter mai profund maiestății imperiale, Constantin este reprezentat pe monedele din anii 330-333 încoronat de o mână divină din cer. *Dominus noster* este titlul folosit acum în loc de *imperator Caesar*, și *invictus* nu mai e folosit deloc (pentru a nu fi asemănat cu zeul Soare) dar îl păstrează pe cel de *victor* și *triumphator*. Împăratul Constantin a încercat să-și întemeieze o dinastie ereditară, astfel fratelui său vitreg Dalmatius îi acordă titlul de censor, lui Iulius Constantius și nepotului Hannibalianus (fiul lui Dalmatius) – demnitatea specială de nobilissimus.⁵

Curtea împăratului Constantin a avut-o ca model pe cea suveranilor orientali. Camera de culcare a împăratului și a familiei sale era păzită de eunuci. Superiorul acestora, „marele șambelan” era pe picior de egalitate cu miniștrii. El avea autoritate și asupra sclavilor împăratului, peste responsabilul garderobei imperiale (*sacra vestis*) și peste cei treizeci *silentiarii* care mențineau ordinea și liniștea în locurile în care se prezenta împăratul.

1.1.2. Consistoriul

Împăratul Constantin a transformat vechiul „consiliu de coroană” cu caracter temporar într-o instituție permanentă, numită *sacrum consistorium*. Anterior titlul de *comes* era oferit însoțitorilor de călătorie ai împăratului, care erau și consilieri. Acum Constantin își alege membrii consistoriului dintre cei mai înalți demnitari ai administrației centrale. Aceștia se bucurau de încrederea deplină a împăratului și alcătuiau un corp de demnitari cu caracter permanent. Unor *comites*, împăratul le-a încredințat servicii centrale, pe alții i-a trimis în provincie – *comites provinciarum* – ca delegați ai împăratului cu puteri excepționale pentru a

⁵ Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 56

controla administrația locală. Iar a treia categorie – *comites rei militaris* – primeau ca sarcini comandamente speciale în armata de campanie.⁶ Cu timpul acest titlu de *comites* s-a devalorizat, acordându-se unui număr prea mare de funcționari. De aceea, spre sfârșitul domniei, împăratul i-a diferențiat în trei clase ierarhice: *comites primi, secundi et tertii ordinis*. Apoi, *comes* a devenit un titlu onorific oferit unor guvernatori sau generali, ca o autoritate specială.

1.1.3. Magister officiorum

Magister officiorum sau șeful cancelariei imperiale i-a înlocuit pe prefecții pretoriului care erau membri de frunte ai consiliului imperial. Titlul *magister officiorum* este întâlnit prima dată în anul 320, fiind, se pare, introdus de către Liciniu atunci când l-a conferit unuia dintre ofițerii vechiului pretoriu. *Magister officiorum* avea sub comanda sa regimentele de gardă călare cunoscute sub numele de *scholae palatinae*. De asemenea era ministru al afacerilor externe și mare maestru de ceremonii la curtea imperială. Astfel, acesta primea ambasadele străine și reglementa relațiile externe, având la dispoziție interpreți de toate limbile. Apoi, avea autoritate disciplinară și jurisdicția asupra sclavilor palatului imperial, dar nu prejudicia atribuțiile funcționarului numit *praepositus sacri cubiculi*.

Magister officiorum avea funcția de organ suprem de control asupra întregii administrații și, în special, asupra administrației prefecturilor. Biroul său (*officium*) era format din *agentes in rebus*, curieri și polițiști, menționați întâi în anul 319. Aceștia străbăteau provinciile în calitate de curieri imperiali și agenți ai statului, printre altele urmărind și starea de spirit a funcționarilor dar și a supușilor⁷.

1.1.4. Chestorul palatului. Notarii

Din timpul domniei împăratului Constantin, funcționarul cel mai important după *magister officiorum* era *quaestor sacri palatii*. Acesta redacta discursurile, legile și răspunsurile la cereri, era locțiitorul împăratului în probleme juridice, iar mai târziu va contrasemna edictele imperiale. De aceea un chestor trebuia să fie un bun jurist și orator.

⁶ Ion Barnea, Octavian Iliescu, op. cit., p.56

⁷ Ibidem, p. 57

Notarii erau o altă categorie importantă de funcționari ai administrației centrale. Participau la ședințele consistoriului unde luau note în calitate de secretari. Împreună formau un corp aparte (*schola notarum*) și purtau grade militare de *tribuni* și *protectores domestici*, șeful lor fiind cel mai vechi dintre ei și subordonat direct împăratului. Notarii cunoșteau secrete de stat și erau la curent cu numirile de funcționari superiori din tot imperiul. Fiind oameni de încredere ai împăratului, primeau diferite misiuni delicate. Autoritatea lor va crește în timp, ajungând să tindă la ocuparea unor funcții dintre cele mai înalte în administrația centrală și chiar la tronul imperial.⁸

1.1.5. Ministrul de finanțe

În ordinea imediat următoare a importanței după *magister officiorum* și *quaestor sacri palatii* erau *comes sacrarum largitionum*, un fel de ministru de finanțe numit și „comes al darurilor imperiale”. Subalternii săi erau *rationales* și *magistri rei privatae*. Toți erau considerați funcționari ai curții imperiale, purtând numele de *palatini*. Un important funcționar al palatului era și *comes domorum per Cappadociam et per Africam*, administratorul domeniilor coroanei din Capadocia și Africa Latină, care din timpul lui Constantin erau considerate *domus divinae* și folosite exclusiv în folosul curții imperiale. Bunurile rămase fără moștenitori sau cele confiscate în urma unor sentințe penale și care mai înainte treceau în patrimoniul public, acum intrau în posesia curții regale.⁹

1.1.6. Prefecții pretoriului

Prefecții pretoriului aveau atribuții militare, fiscale, judiciare și administrative. De multe ori împărații numeau câte doi prefecți vrând să le diminueze puterea. Împăratul Constantin a împărțit imperiul în prefecturi, cel mai probabil patru la număr: Gallia, Italia, Illyricum și Orientul care includea Thracia și Moesia Inferior. Fiecare prefectură la rândul ei era împărțită în mai multe diocenze și fiecare diocenză în mai multe provincii. Spre sfârșitul domniei, Constantin a împărțit imperiul între fii și nepotul său, pe care i-a făcut cezari. Fiecare cezar era ajutat de un prefect al pretoriului, fiind un fel de vice-rege cu reședința în capitala prefecturii respective. Totuși, pentru că era periculos să fie investit cu puteri prea mari, a primit

⁸ A. H. M. Jones, *Le déclin du monde antique*, Histoire de l'Europe Tome 1, p.47

⁹ André Piganiol, *L'Empire chrétien (325-395)*, Paris, 1982, p. 114-115.

doar puteri civile. La fel procedase Dioclețian cu *vicarii*, conducătorii diocезelor și cu guvernatorii provinciilor – *praesides* – a căror conducere militară încredințat-o ducilor. Astfel puterea civilă era total separată de puterea militară.

Prefecții se îngrijeau de menținerea păcii și a ordinii, administrația poștei, construcția și întreținerea edificiilor publice, direcția administrativă a învățământului superior, plata soldelor și a salariilor funcționarilor militari și civili din prefecturi, aprovizionarea cu alimente a armatei, recrutarea și gestiunea depozitelor de arme. Evident, aveau puterea legislativă mai mică decât cea a împăratului. Guvernatorii erau numiți de împărat la propunerea prefectului pretoriului, dar puteau fi destituiți de el. De asemenea, erau supuși autorității lui *magister officiorum* ca reprezentant al împăratului.

1.1.7. Prefectul capitalei

Roma și Constantinopolul ieșeau de sub jurisdicția prefectilor pretoriului, având propriul prefect. Într-o ierarhie a funcționarilor imperiali, cei doi prefecti urmau imediat după prefectul pretoriului. Prefectul capitalei era unicul funcționar imperial care nu purta uniformă militară ci togă, costumul civil.¹⁰ Prin acest prefect împăratul ținea legătura cu senatul. Prefectul se îngrijea de menținerea ordinii publice și aprovizionarea cu alimente a populației capitalei. Toată viața economică a capitalei, comerțul, meșteșugurile erau sub controlul său. Pe lângă acestea, avea și funcția de judecător. Erau aleși în aceste înalte funcții persoane din cele mai nobile familii din Roma sau favoriți ce se aflau la sfârșitul unei cariere birocratice. Relațiile dintre împărat și senat puteau fi ghicite după alegerile făcute de împărat.

La Roma exista un *vicarius praefectus Urbis* care depindea nu de prefectul orașului ci de cel al pretoriului. Nu era un funcționar permanent, ci doar un înlocuitor al prefectului când acesta nu putea să-și îndeplinească sarcinile. După vechea tradiție romană, împăratul Constantin reintrodus titlul de *patricius*, dispărut în cursul sec. al III-lea. Dar numele era tot ce aveau în comun vechiul și noul patrician. Acest titlu nu mai era o noblețe ereditară ci o demnitate pe viață, ca un fel de titlu de distincție. Primii patricii despre care avem cunoștință sunt Flavius Optatus, consul în anul 334, și Iulius Constantius, consul în anul 335.

¹⁰ Ion Barnea, Octavian Iliescu, op. cit., p. 60

1.1.8. Senatul

Senatul de la Roma era format, în timpul împăratului Constantin, din *clarissimi* care aparțineau vechilor familii aristocratice, conservatoare și păstrătoare a tradițiilor anticeștine. Autoritatea sa a fost și mai mult știrbită pe perioada domniei lui Constantin. Al doilea senat înființat de Constantin în noua capitală era considerat de rang inferior.. reprezenta un soi de corp consultativ, având tendința să se confunde cu consistoriul. Membrii săi se autointitulau *clari* și în mare parte proveneau din vechea aristocrație romană, atrași fiind de Constantin în noua capitală. Unii dintre ei erau personalități de seamă aduse din diferite părți ale imperiului sau înalți funcționari locali. Fiul unui senator, chiar dacă nu deținea rangul tatălui său, putea să poarte insigna și titlul senatorial de *clarissimus*, drept care sub împăratul Constantin s-a extins și la alte categorii de înalți demnitari.

1.2. Bogați și nevoiași

O caracteristică fundamentală a politicii împăratului Constantin este aceea de a căuta și promova pacea cu orice preț. De asemenea se poate afirma cu certitudine că împăratul dorea prosperitatea și bunăstarea tuturor păturilor sociale, din păcate acest lucru nu era atât de ușor de realizat. Emiterea *solidus*-ului a condus la adâncirea inegalităților dintre bogați și nevoiași. Acesta e efectul firesc al unei monede puternice, având în vedere și raritatea monedelor intermediare între banul de aur și monedele de valoare mică.¹¹ Și, prin urmare, breșa e și mai adâncă între cetățenii care foloseau banii de aur și cei care nu aveau decât micuțele monede de cupru.

Domnia împăratului Constantin se remarcă printr-o politică favorabilă dezvoltării agriculturii și schimburilor comerciale, conducând la o abundență a recoltelor și o afluență a produselor. Bogația continuă să fie văzută onorabilă de către societatea romană, în ciuda proliferării sărăciei de către episcopii creștini. Oamenii înstăriți și foarte înstăriți nu-și mai temeau averile nici față de împărat, nici față de fisc¹². Societatea romană tradițională nu ducea lipsă de modalități de taxare a bogăției, dar odată cu răspândirea creștinismului se pune tot mai mult accentul pe solidaritate, pe milostenie și întrajutorare, pe grija față de semenii.

¹¹ Bertrand Lançon, Tiphaine Moreau, *Constantin – un împărat creștin*, Editura Basilica, 2013, București, p. 151.

¹² Bertrand Lançon, Tiphaine Moreau, op. cit., pag. 154.

1.3. Creștini și păgâni

La începutul domniei lui Constantin, imperiul se afla într-o situație politică și religioasă favorabilă ceea ce nu atrăgea nemulțumirea populației față de religia pe care împăratul o alesese.

Istoricii au pus problema dacă împăratul Constantin s-a convertit în anul 312 la o religie majoritară sau minoritară. Estimarea numărului real al creștinilor din Imperiul roman în timpul domniei lui Constantin e dificil de realizat. Tertulian afirma la începutul secolului al III-lea că creștinii erau peste tot. Dominic Janes a lansat ipoteza că numărul creștinilor a crescut brusc între anii 250-350, ajungând de la 10,5% la 56,5%.¹³ Dar se consideră că aceste estimări sunt nerealiste.

În pofida politicii pacifiste a împăratului, problemele cele mai arzătoare sunt, din păcate, cele care apar în sânul Bisericii Creștine, și nu între creștini și păgâni, aceste conflicte fiind locale și sporadice. Pentru a combate arianismul, Constantin convoacă un număr de aproape trei sute de episcopi la Niceea. Episcopii se bucură de o apreciere deosebită din partea împăratului, fiind numiți „frați preaiubiți”. Totodată îi regăsim printre sfetnicii apropiați ai împăratului dar primesc și onoruri și prerogative judiciare: cetățenii puteau solicita să fie judecați de către un episcop.

Construirea nenumăratelor biserici de către împărat duce la dezvoltarea pelerinajelor, există o mărturie a unui pelerinaj realizat de un locuitor din Bordeaux și care a relatat etape ale călătoriei sale, povestind vizita sa la Locurile Sfinte.¹⁴ Aceste documente dau mărturie că construcțiile constantiniene la Locurile Sfinte atrăgeau credincioși din toate colțurile imperiului.

1.4. Creștini și evrei

Evreii s-au bucurat de drepturi încă din vremea imperiului timpuriu. Faptul că împăratul Constantin s-a convertit la religie creștină n-a schimbat acest lucru, ei păstrându-și privilegiile deși Constantin îi considera o „gloată odioasă”.¹⁵ Nu exista o coabitare literalmente pașnică între cele două comunități, de aceea e necesară promulgarea unor legi constantiniene care să pună ordine în astfel de situații. Astfel, în anul 315 evreilor li se interzice lapidarea celor care-

¹³ Dominic Janes, *Romans and christians*, Ed. Tempus, 2002, p. 53.

¹⁴ Pierre Maraval, *Récits des premiers pelerins chrétiens au Proche-Orient*, Éd. Du Cerf, Paris, 1996, pp. 11-41.

¹⁵ Pierre Maraval (ed.), *Constantin. Lettres et discours*, Scrisoarea 19, 3.

și abandonează cultul și aderă la creștinism, dar și creștinilor li se interzice brutalizarea evreilor. Evreii au interdicția de a-i circumcide pe sclavii lor creștini, în situație contrară sclavii fiind imediat eliberați. În anul 315 evreii pierd definitiv dreptul de a deține sclavi creștini. În virtutea rescriptului de la Milan, cei care slujeau în sinagogi au fost scutiți de sarcinile decurionale, la fel ca preoții creștini și păgâni, în anii 330 și 331.¹⁶

1.5. Protejarea familiei și a oamenilor nevoiași

Legile constantiniene care vizau siguranța și protejarea familiei aveau două priorități: conservarea patrimoniului cultural și protejarea femeilor și a copiilor. Multe din aceste legi reglementează testamentele, tutela, curatela, donațiile între soți și succesiunile. Femeile care beneficiază în mod deosebit de sprijin sunt văduvele și soțiile, copiii sunt, de asemenea, protejați de excese sau abuzuri din partea tutorilor (spoliere, neglijență, abuzuri verbale și sexuale). Noutatea absolută o reprezintă sancționarea abandonării copiilor, care până acum nu fusese considerată delict.

Se păstrează și sub Constantin distincția *humiliores* – *honestiores*, precum și distincția dintre oameni liberi și sclavi, după cum reiese din pedeapsa cu moartea prevăzută pentru relațiile dintre femeile libere și sclavi. Dar, din fericire, sclavii pedepsiți nu mai sunt marcați cu fier roșu ci au obligația de a purta un colier inscripționat cu numele lor și al proprietarului. Sclavii puteau fi eliberați în biserici, în special duminica.

Dreptul penal prevedea sancțiuni aspre, uneori chiar barbare.¹⁷ Împăratul Constantin nu prevede nicio relaxare penală în privința unor delict. Sancțiunile capitale erau aceleași dintotdeauna: exilul, tortura, munca forțată, moartea. Delictele pentru care se aplica pedeapsa capitală erau omuciderea, adulterul, vrăjitoria și escrocheria. Doar împăratul putea acorda *indulgentia*. Printre modalitățile de tortură se numărau focul, fiarele sălbatice, sacul cusut la gură și aruncat în apă, sabia, crucificarea. Se introduc, însă, și alte torturi, de exemplu tăierea limbii și turnarea de plumb topit în gură pentru delatori. Este interzisă folosirea animalelor sălbatice și crucificarea, de asemenea transformarea condamnaților în gladiatori, aceștia sunt trimiși, în schimb, în mină.¹⁸

¹⁶ Bertrand Lançon, Tiphaine Moreau, op. cit., p. 155.

¹⁷ Clémence Dupont, *Le droit criminel dans les constitutions de Constantin*, Éd. Morell & Corduant, Lille, 1963, pp. 85-89.

¹⁸ Bertrand Lançon, Tiphaine Moreau, op. cit., p. 157.

CAP. II Creștinismul în primele patru veacuri

2.1. Cauzele persecuțiilor

Lactanțiu menționează în cartea sa *De mortibus persecutorum* că nu există un colț cât de îndepărtat pe suprafața pământului unde să nu fi pătruns religia creștină. Afirmările sale nu sunt câtuși de puțin exagerate întrucât, la începutul secolului al IV-lea, creștinismul era cunoscut (mai mult sau mai puțin) în toate părțile Imperiului Roman.

Mulți istorici au căutat să explice cauzele acestei rapide răspândiri a învățăturii creștine. S-a observat că raționamentele pentru care unii oameni au aderat la creștinism i-a determinat pe alții să-l respingă. Superioritatea conceptelor morale creștine, de pildă, i-a atras pe unii dar i-a îndepărtat pe alții. Fiind vorba despre chestiuni sufletești, intime, ce diferă de la persoană la persoană, e greu să fie cuprinse în formule sau calcule cu caracter general.

Cauzele externe pot fi identificate mai ușor. Clement din Alexandria, în cartea sa *Stromate*, scria că Dumnezeu i-a pregătit pe greci prin filosofie pentru Hristos iar pe evrei prin Legea Veche. Origene era de părere că Dumnezeu a pregătit popoarele pentru creștinism făcând pe împărații romani stăpânitorii întregii lumi, căci, dacă ar fi fost mai multe împărății, popoarele erau mai străine unul de altul și propovăduirea învățăturii creștine era mai dificilă. Alte cauze externe care au facilitat opera de propagare a creștinismului au fost: diaspora evreiască, răspândirea generală a limbii grecești și căile bune de comunicație în cadrul imperiului. Dar nici cauzele externe, nici cele interne nu pot explica pe deplin pătrunderea atât de rapidă a creștinismului în toate provinciile imperiului precum și în toate clasele sociale. Dacă au existat unele condiții favorabile propagandei creștine, au existat, în schimb, și piedici enorme. Mai întâi trebuie menționat exclusivismul doctrinei creștine care declara război tuturor celorlalte doctrine și practici religioase, și apoi faptul că era o religie vie, lipsită de formalism, care pretindea abnegație, renunțarea la plăcerile lumesti, mila față de cei asupriți și prigoșiți, iubirea dușmanilor.

Atât de lăudată toleranță a romanilor față de toate credințele religioase și față de formele lor de manifestare (oricare ar fi fost acestea) a cunoscut o singură excepție: creștinismul. Cum poate fi explicată această abatere de la normele fundamentale nu numai a politicii oficiale ci și a întregii societăți romane? Niciunul din scriitorii epocii nu ne dau informații clare asupra acestor cauze. Tacit, vorbind despre persecuțiile dezlănțuite împotriva creștinilor de către împăratul Nero, spune că aceștia – creștinii – urau neamul omenesc. Suetoniu afirmă că creștinii au fost persecutați deoarece aparțineau unei secte noi și periculoase. Informațiile

oferite de cei doi scriitori sunt vagi: nici Tacit nu menționează în ce fel se manifesta ura creștinilor față de neamul omenesc, nici Suetoniu nu precizează elemente primejdioase din doctrina și practicile noii secte.

Scriitorii creștini sunt mai darnici în informații: sfântul Justin Martirul îi învinuiește pe evrei pentru ura generalizată împotriva creștinilor și mai ales pentru calomniile răspândite pe seama lor. Mai mult, Origen accentuează acest aspect, arătând că evreii au o ură nepotolită față de creștini. Fără îndoială, calomniile, intrigile, agitația evreilor nu au fost nici singurele, nici cele mai importante cauze ale persecuțiilor. Desi erau răspândiți în toate localitățile importante ale imperiului, evreii, cu toate intrgile lor, nu ar fi putut dezlănțui persecuții de proporții atât de mari ca violență și ca întindere geografică. Tertulian afirmă că crima de lez majestate ce li se impute creștinilor este cauza unică a persecuțiilor.

Evreii aveau o concepție diametral opusă despre Mesia și împărăția Lui, comparativ cu creștinii. Ei așteptau un Mesia-Rege care să scuture jugul stăpânirii romane și să înființeze un mare și puternic imperiu evreiesc. Creștinii își propovăduiau credința într-un Mesia născut în iesle, dintr-o mamă săracă, un Mesia umil care până la 30 de ani a practicat meseria de tâmplar, care apoi a fost osândit la moarte și răstignit între doi tâlhari. Răspândirea cultului *acestui Mesia* era socotită o crimă națională și o blasfemie. Crimă națională, deoarece zdruncina încrederea poporului ales în marele vis de glorie și libertate, iar identificarea împăratului atât de așteptat cu Cel osândit la cea mai rușinoasă moarte, moartea pe cruce, era o blasfemie care nu putea fi iertată. Și asta nu era tot: creștinii desființau legea lui Moise, cu tot ritualul și ceremoniile ei, declarând că nu mai există nicio deosebire între evrei și păgâni. Revolta evreilor a fost profundă și statornică, și s-a manifestat violent și necruțător de la primul contact al apostolilor cu masele populare. Nu urmăreau doar împiedicarea creștinismului printre coreligionarii lor, dar încercau să-i compromită și în fața celorlalte popoare, și, mai ales, în fața autorităților romane, prezentându-i ca pe niște dușmani ai împăratului, fiindcă arată supunere și ascultare doar către stăpânitorul lor, Iisus Hristos.

Pe tot cuprinsul Imperiului Roman exista un număr foarte mare de popoare diferite și din punct de vedere etnic, dar și religios. Pentru o conviețuire pașnică era, așadar, esențială o toleranță religioasă. Acest lucru l-a înțeles foarte bine stăpânirea romană, dar și popoarele supuse. Așa că se înțelegeau foarte bine, se tolerau și se respectau practicanți ai celor mai diferite credințe și rituri, nu doar în cadrul aceleiași provincii ci și în aceeași localitate. Din motive politice și clare rațiuni de stat stăpânirea romană pretindea participarea tuturor, ca dovadă a loialității față de stat, la ceremoniile religioase oficiale și mai ales la cultul *Divi Imperatoris*. Creștinii făceau, în cadrul acestei bizare armonii, notă discordantă. Nu

recunoșteau decât un singur Dumnezeu și Îl mărturiseau pe Iisus Hristos, Fiul Lui. Zeii cărora li se închinau și cărora le aduceau jertfe conaționalii sau concetățenii lor erau considerați de către creștini idoli abominabili. Doar simpla participare la cultul lor era văzut cel mai mare păcat. Creștinii refuzau nu doar să ia parte la cultul public al localității, ci refuzau să ia parte la cultul organizat de *flamines* în cinstea lui *Divus Imperator*. De asemenea refuzau să primească slujbe publice care îi aduceau în contact cu cultul oficial al imperiului, și care le impunea jurământul obișnuit, cerut tuturor funcționarilor. Formula unui astfel de jurământ în timpul împăratului Domițian (81-96) era aceasta: (*Iuro*) *per Iovem et divum Augustum et divum Claudium et divum Vespasianum Augustum et divum Titum Augustum et genium imperatoris Caesaris Domitiani Augusti deosque Penates*¹⁹.

Astfel că acest exclusivism intransigent al creștinilor, nesupunerea față de zeii care, considerau romanii, le făcea bine (sau rău), refuzul de a participa la cultul organizat în onoarea *Divi Imperatoris*, i-a adus în conflict și cu masele populare dar și cu autoritățile statului. Poporul îi considera pe creștini *atei* și *dușmani ai zeilor* și se obișnuise să-i învinovățească pentru toate calamitățile ce se abăteau asupra lui.

O altă cauză a revoltei împotriva creștinilor a fost știrile false răspândite în toate cercurile (de la cele mai înalte până la cele mai umile) referitoare la viața lor. Li se atribuiau, în scris și prin viu grai, cele mai abominabile atrocități, care provocau valuri de indignare împotriva lor. Faptul că scriitori creștini din Orient și din Occident din secolele al 2-lea și al 3-lea le-au acordat o atenție deosebită în scrierile lor dovedește cât de porniți erau contemporanii lor contra creștinilor.

Ce li se imputa creștinilor? Mai întâi ateismul, refuzul de a recunoaște și de a se închina zeilor cunoscuți și recunoscuți de toată lumea. Apoi se credea că în adunările lor secrete creștinii consumă carne de om și beau sânge omenesc. Întrucât păgânii nu înțelegeau taina sfintei Euharistii își închipuiau că cineva este asasinat și carnea și sângele acestuia erau consumate. Despre agape se dusesse vestea că sunt evenimente la care au loc orgii incestuoase. Aceste calomnii pot fi găsite și în scrierile învățaților vremii. Minucius Felix, în opera sa *Octavius*, relatează că retorul Fronto din Cirta, învățătorul împăratului Marc Aureliu (161-180) a scris o orățiune contra creștinilor în care erau menționate toate aceste grozăvii. Celsus, în cartea sa *Cuvânt adevărat*, face și el aceleași acuzații grave, în ciuda faptului că se dovedește a fi un scriitor de mare talent, cu cunoștințe bogate. Această scriere l-a determinat pe Origen să-i răspundă în cartea sa *Contra lui Celsus*. Din *Octavius* a lui Minucius Felix aflăm a patra

¹⁹ Zenovie Păclișanu, *Istoria creștinismului antic*, Tipografia Sonnenfeld, Oradea, 1937, p. 26

acuzatie gravă adusă creștinilor, anume că, în cursul spovedaniei creștinii adoră organele genitale ale preoților.

Dar care a fost temeiul legal al persecuțiilor? Statul roman era un stat de drept, și, prin urmare luând măsuri atât de severe împotriva unei categorii numeroase de cetățeni, trebuia să invoce un motiv legal. Tacit, ale cărui *Anale* reprezintă unul din principalele izvoare pentru cunoașterea primei mari persecuții inițiate de împăratul Nero în anul 64, pretindea că această cruzime s-a datorat faptului că creștinii erau *dușmanii neamului omenesc*. Tacit mai amintește și de anumite *crime* sau *lucruri rușinoase* săvârșite de creștini, cum ar fi consumarea cărnii și a sângelui uman și înfăptuirea unor orgii incestuoase. Dar cauza principală a persecuției a fost ura împotriva neamului omenesc, prin care se înțelege refuzul creștinilor de a se închina zeilor, de a le aduce jertfe, de a lua parte la spectacolele publice, etc., altfel spus le reproșau desăvârșita izolare față de toate manifestațiile religioase ale obștei cetățenilor.

Creștinii erau, așadar, persecutați pentru simplul motiv că erau creștini. Suetoniu precizează și el ca o cauză a persecuțiilor lui Nero „pericolul” reprezentat de acești oameni cu superstiții noi și rele. Prigonirea creștinilor doar pentru faptul că erau creștini rezultă și din schimbul de scrisori dintre Pliniu cel Tânăr și împăratul Traian. Pliniu, în calitate de guvernator al Bitiniei, primea mereu denunțuri împotriva creștinilor. Pliniu îi întreba pe învinuiți dacă sunt creștini, dacă aceștia recunoșteau, îi mai întreba de câteva ori, amenințându-i cu torturile, dacă creștinii rămâneau statornici în credință, ordona executarea lor, fiindcă inflexibilitatea trebuia pedepsită. Pe cei care negau că sunt creștini și aduceau sacrificii zeilor, închinându-se și „chipului” împăratului și blasfemiind pe Hristos, îi demitea fără nicio pedeapsă. Împăratul încuviințează modul în care procedează Pliniu și îi dă indicații pentru viitor, una dintre ele fiind să nu îi urmărească pe creștini din oficiu și nici să nu primească denunțuri anonime împotriva lor.

Apologetul Atenagora din Atena cât și istoricul Dio Cassius confirmă persecutarea creștinilor pentru apartenența la cest cult. În Petiția pentru creștini, scrisă în anul 117 (probabil) și destinată împăratului Marc Aureliu, arată creștinii sunt persecutați pentru numele lor iar istoricul Dio Cassius afirmă în Istoria romanilor că împăratul Domițian (81-96) a condamnat pe vărul sau, fostul consul Flavius Clemens și pe soția acestuia, Flavia Domitilla, împreună cu muți alții pentru *crima ateismului*. Se pune, așadar, întrebarea: exista vreo lege specială care să osândească creștinismul și pe baza căreia să fie pedepsiți aderenții lui? Nu, nu exista. O asemenea lege îndreptată direct împotriva creștinismului nu exista. temeiul juridic al persecuțiilor era Lex Julia Majestatis, lege care urmărea apărarea siguranței, suveranității și onoarei statului. Statul fiind reprezentat de împărat, refuzul de a-i da acestuia onoruri divine

era socotită crimă de lez majestate. Tot crimă era socotit și refuzul de a participa la serviciile și jertfele religioase publice ale statului. Pe cale de consecință creștinii care cunoșteau și recunoșteau un singur Dumnezeu și pe Fiul Său Unul Născut Iisus Hristos și refuzau să se închine și să sacrifice idolilor și împăratului, săvârșeau crima de lez majestate și primeau sancțiunile prevăzute de ea. Lucru confirmat și de Tertulian (160-240) care scrie în *Apologia* sa: *sacrilegii et majestatis rei convenimur, summa haec causa, imo tota est*. Tot Tertulian spune că toate legiurile lui Nero au fost anulate cu excepția *institutum* contra creștinilor. Dar acest *institutum* nu reprezintă o lege specială referitoare la un delict nou ci o dispoziție prin care creștinismul se încadrează în prevederile legii *Julia*. Toate dispozițiile lui Nero, Domițian, Traian, Adrian și ale altor împărați au fost măsuri mai mult sau mai puțin severe luate pentru aplicarea legii amintite, măsuri care au rămas în vigoare până la edictul împăratului Constantin cel Mare din 313.

2.2. Persecuțiile creștinilor sub împărații romani

Sulpicius Severus scrie în *Historia sacra* despre cumplitele torture la care au fost supuși creștinii la ordinul împăratului Nero. Informațiile pe care le avem despre această sângeroasă persecuție începută de împăratul Nero sunt foarte puține. Clement Romanul, desi contemporan, o amintește vag, precizând doar că în timpul ei au fost uciși apostolii Petru și Pavel. Detalii mai multe găsim în *Analele* lui Tacit. Este cunoscut faptul că împăratul Nero a dat foc Romei și mare parte din oraș a căzut pradă flăcărilor. Bănuielile de atunci (ca și cele de acum) se îndreptau spre însuși împăratul. Nero, pentru că cunoștea disprețul maselor populare față de creștini, i-a găsit vinovați pe aceștia. Consecințele au fost crunte pentru creștini: unii au fost răstigniți, alții acoperiți cu piei de animale și aruncați câinilor să-i sfâșie, alții erau unși cu smoală (dându-li-se foc ca să lumineze noaptea piețele publice), alții erau aruncați la lei care-i sfârtecau. Incendierea Romei l-a determinat pe împărat să creeze o diversivă, îndreptând atenția populației revoltate în altă parte. Clement Romanul și Tacit afirmă că numărul victimelor din rândul creștinilor a fost mare. Se crede că persecuția neroniană s-a limitat la orașul Roma. Cert este că odată ce a început persecuțiile, împăratul Nero nu se va opri până la moartea sa, survenită în anul 68.

După moartea lui Nero se instaurează o scurtă perioadă de pace pentru creștini, întrucât urmașii săi Galba (68-69), Vespasian (69-79) și Tit (79-81) se pare că nu au întreprins nicio măsură punitivă contra creștinilor. Domițian (81-96) va începe o nouă persecuție, spre sfârșitul domniei sale. Informațiile despre această persecuție sunt foarte vagi, ea fiind abia amintită de

episcopul Melito din Sardes, arătând că Domițian nutrește aceeași ură față de creștini ca Nero (*Cuvânt despre credință*). Clement Romanul în scrisoarea sa către corinteni scrisă la sfârșitul domniei lui Domițian ori la începutul domniei lui Nerva, afirmă că mari încercări și calamități l-au împiedicat să intervină în conflictele ce au tulburat comunitatea corintenilor.

Mai multe amănunte ne oferă Apocalipsa sf. Ioan Evanghelistul, conform unei tradiții sf. Ioan însuși a avut de suferit în cursul acestei persecuții, fiind pus într-un vas cu ulei fierbinte, dar nepățind nimic, a fost exilat în insula Patmos. La ceste suferințe se referă sfântul la începutul Apocalipsei (1,9): „*Eu Ioan fratele vostru și împreună cu voi părtaş la suferința, la împărăția și la răbdarea care unt întru Iisus, fost-am în insula ce se cheamă Patmos pentru cuvântul lui Dumnezeu și pentru mărturisirea lui Iisus.*” Astfel se pare că persecuția lui Domițian a fost foarte violentă. Sf. Ioan vorbește despre „*Babilonul beat de sângele sfinților și de sângele mucenicilor lui Iisus*” (17,6). Este cunoscut faptul că Domițian și-a așezat statuia în Capitoliu între statuile zeilor și „vai de cine părea lipsit de respect în fața chipului.”²⁰

În timpul scurtei domnii a lui Nerva (96-98), persecuțiile au încetat. Dio Cassius relatează că împăratul i-a grațiat pe cei exilați de Domițian, a restituit averile confiscate și a oprit condamnările pentru ateism și pentru „obiceiuri evreiești”. În schimb, împăratul Traian reia prigonirile. În secolul al 2-lea, inițiativa persecuțiilor o ia nu autoritatea romană ci populația însăși. Pentru a împiedica actele de răzbunare, împăratul ordonă ignorarea denunțurilor anonime. Prigonirea n-a încetat nici în timpul lui Antoninus Pius (138-161). Aristide din Atena și sf. Iustin Martirul în apologiile lor arată că creștinii nu săvârșesc nicio crimă împotriva statului sau a societății prin închinarea la Unicul Dumnezeu și Fiul Său. În timpul împăratului filosof Marc Aureliu (161-180) persecuțiile pare că au devenit mult mai violente, dacă e să ne luăm după numărul mare de apologii ale creștinismului. Cauzele intensificării persecuțiilor se datorau și răspândirii considerabile a creștinismului, care ajunsese până în Mesopotamia, sau pe malul Mării Negre (unde erau comunități creștine la Sinope și Amastris), sau în Tracia (Debeltum și Anchialus). Sf. Irineu și Eusebiu de Cezareea afirmă că în timpul împăratului Commodus (180-192) creștinismul s-ar fi bucurat de pace, creștinii putând călători fără frică pe uscat și pe mare, oriunde voiesc. Dar se cunosc cazuri cumplite de persecuții, chiar la Roma, sub ochii împăratului. De exemplu, Apollonius, un senator care fusese denunțat de sclavul său că e creștin, a fost trimis în fața senatului, la judecată. Apollonius și-a apărat credința printr-un discurs, dar apărarea a fost zadarnică, nerenegându-și credința, nu putea fi achitat. În Africa au fost condamnați la moarte șase creștini care au refuzat în termeni

²⁰ Gustave Bloch, *L'Empire Romain*, Paris, Flammarion, 1924, p. 136

hotărâți să sacrifice zeilor și să se închine „geniului” împăratului. În cartea sa *Către Autolycus*, episcopul Teofil din Antiohia Siriei scria că cei care umblă pe căile virtuții și ale sfințeniei sunt bătuiți cu pietre, osândiți la moarte și uciși în torturi grozave. Septimiu Sever (193-211) se convinsese de marea răspândire a creștinismului și considera că reprezenta o amenințare pentru imperiu. De aceea, pentru a împiedica răspândirea viitoare a creștinismului. Stabilește pedepse aspre în privința prozelitismului. Este primul ordin de urmărire directă a creștinilor din partea autorităților publice. Acestea erau acum datorate să caute și să descopere chiar ele nu numai noii convertiți ci și pe convertitorii lor.

În scurtul interval de anarhie și permanente revolte militare care au urmat după moartea lui Septimiu Sever și până la domnia lui Alexandru Sever, deci din 211-222, perioadă în care au fost omorâți unul după altul împărații Caracalla, Geta, Marc Opelius, Macrin și Heliogabal, creștinismul a putut să se bucure de o binemeritată pace. La fel se va menține pacea și în timpul lui Alexandru Sever (222-235), ajuns la tron la frageda vârstă de 13 ani. Maximin Tracul va avea o atitudine mai puțin binevoitoare față de creștini, Filip Arabul a fost, însă, unul din cei mai binevoitori împărați în raport cu creștinii. Decius a fost primul împărat roman care a dezlănțuit în întreg imperiul o adevărată urgie împotriva creștinilor. Cetățenii erau chemați în fața altarelor unde erau puși să se închine zeilor. Închinătorilor li se eliberau certificate. Astfel a existat în timpul domniei sale un număr enorm de martiri dar, poate, și un număr mare de apostati. Din fericire, furtuna iscată de Decius a fost scurtă, el murind în lupta cu goții în anul 251. Dar a reizbucnit sub împăratul Valerian (253-260), care la început a fost binevoitor cu creștinii. Și această vijelie a fost de scurtă durată, peste doi ani Valerian fiind luat prizonier în lupta cu regele Persiei. Împăratul Gallienus (260-268) a acordat și el pace creștinismului. Abia ajuns la conducerea imperiului, Gallienus a ordonat restituirea lăcașurilor sfinte și a cimitirelor. Urgia dezlănțuită de Dioclețian împotriva creștinilor a fost cea din urmă, dar și cea mai sângeroasă dintre toate. Împăratul a dat mai multe edicte împotriva creștinilor din anul 303 până în 308. Prin acestea se ordona dărâmarea bisericilor, arderea cărților, destituirea creștinilor din funcțiile publice, pierderea libertății, în cazul oamenilor de rând, și transformarea lor în sclavi, întemnițarea căpeteniilor Bisericii, torturarea prin cele mai grozave torturi a celor care refuzau să sacrifice zeilor. În 308, Galerius a dat un edict și mai sever, ordonând ca toți locuitorii, de orice vârstă sau clasă socială să jertfească zeilor și să mănânce din carnea animalelor jertfite, toate alimentele din piețele publice fiind stropite cu apa folosită la ceremoniile cultului păgân. La intrarea în băile publice se cerea să fie soldați care să-i oblige pe toți care intră să sacrifice zeilor. Maximin continuă și el, după moartea lui Galerius, persecuțiile. Oprește întrunirile creștinilor, în mai multe localități cetățenii creau izgonirea

creștinilor din mijlocul lor. S-a răspândit peste tot pamfletul *Actele lui Pilat și ale Mântuitorului*, pline de infamii la adresa Domnului, care trebuiau aduse la cunoștința populației și folosite în școli, ca manuale, copiii urmând să le învețe pe de rost. După victoria asupra lui Maxențiu, Constantin, rămânând singurul stăpânitor al Occidentului, îi cere lui Maximin să înceteze prigoana creștinilor. Apoi, la Milano, dă celebrul edict rămas în istorie sub numele de Edictul de la Milano, în care proclama libertatea generală a tuturor cultelor.

2.3. Primele erezii

Pentru creștinism un pericol și mai mare decât persecuțiile l-au constituit numărul mare de erezii care au apărut chiar de la începutul propovăduirii noii învățături. Cei care au îmbrățișat noua credință au suprapus noile precepte peste stratul de cunoștințe, credințe, superstiții pe care le aveau din cultul anterior. Din acest amestec de elemente creștine cu elemente păgâne preexistente s-au născut ereziile.

Pe lângă cărțile canonice circulau printre credincioși un număr mare de cărți apocrife (evangelii, fapte ale apostolilor, scrisori, apocalipse) și cum nu era stabilit canonul cărților inspirate, unele din cele apocrife se bucurau de aceeași încredere ca și cele autentice. Dar mare parte din ele cuprindeau învățături nu numai noi ci și total opuse celor revelate.

Nu exista pe atunci o știință teologică creștină, nu existau termenii teologici care să exprime clar și fidel preceptele creștine. Lămurirea multor probleme și stabilirea termenilor potriviți s-a făcut pe parcurs, de-a lungul timpului, și chiar ereziile au determinat, în mare măsură, identificarea și fixarea dogmelor creștine.

Ereziile au apărut odată cu propovăduirea creștinismului. În *Faptele Apostolilor* se unt amintiți *iudaizanții* care spuneau că prin venirea Mântuitorului în lume și prin întemeierea noii religii nu a încetat obligativitatea legii lui Moise. „*Dacă nu vă tăiați împrejur după datina lui Moise, nu puteți să vă mântuiți*”. Problema aceasta a fost lămurită în sinodul apostolic din Ierusalim, probabil la Rusaliile din anul 49. Apostolul Petru îi menționează pe unii care neagă cea de-a doua venire a Mântuitorului și judecata din urmă. Sfântul Ioan relatează despre antihriști care neagă că „*Iisus este Hristos*” iar în Apocalipsă scrie despre unii din biserica Pergamului care țin „*învățătura Nicolaetenilor*”.

Despre erezii mari putem vorbi doar din secolul al 2-lea, când nu mai trăiau apostolii. Dintre acestea primul loc îl ocupă, datorită pericolului pe care l-a reprezentat și răspândirii pe care a avut-o, **gnosticismul**. Gnosticismul era mai mult un curent filosofico-religios, care a încercat să încadreze învățăturile creștine în filosofia și cosmogonia secolelor al 2-lea și al 3-

lea. Marea greșeală a gnosticismului a fost abaterea de la punctele fixe, imuabile ale adevărilor revelate. Gnosticismul a oferit o filosofie fantastică cu aspect teologic, sisteme filosofice în locul adevărilor revelate. Nu atingea adevăruri revelate ci esența însăși a creștinismului, substituind revelației speculația filosofică. Propagarea lui s-a făcut prin sute de scrieri gnostice care au pătruns până în cele mai îndepărtate colțuri unde existau comunități creștine.

Toate sectele gnostice proclamau existența unei ființe supreme, izvorul perfecțiunii. Din acest izvor suprem emanau *eonii* care formau împărăția luminii. Unii considerau eonii ființe reale, alții – abstracțiuni. Lumii eonilor îi este opusă materia considerată ori haos fără formă și viață, ori imperiul întunericului și principiul răului. Lumea văzută e opera lui Demiurg. Demiurg era considerat fie un eon inferior, fie o ființă ieșită din întuneric și opozant al lui Dumnezeu. În materie sunt închise raze desprinse din lumea luminii. Ele suferă și din cauza contactului cu materia dar și din cauza prigonirilor la care sunt supuse din partea Demiurgului. Salvarea constă în eliberarea lor din materie și întoarcerea în *pleroma* din care s-au desprins. Pentru salvarea lor a fost trimis eonul Iisus care s-a unit cu omul Hristos, pe care l-a părăsit când acesta a trebuit să pătimească și să moară. Alții consideră că Iisus a avut doar în mod aparent trup omenesc (de aici denumirea de *dochetiști*). Opera răscumpărării nu se consideră că ar consta în patima și moartea lui Iisus ci în învățăturile pe care le-a propovăduit. Aceste învățături nu sunt folositoare tuturor, deoarece oamenii se împart în trei categorii:

- a) pneumatici sau spirituali
- b) psihici
- c) materiali

În prima categorie predomină elementul divin (eonii) și, prin urmare, nu pot face rău. Așadar mântuirea lor este sigură. Aceștia sunt gnosticii. La cea de a doua categorie există un echilibru între bine și rău, aceștia sunt creștinii comuni. Iar a treia categorie îi cuprinde pe evrei și pe păgâni, la ei predomină elementul rău și sunt iremediabil pierduți.

Gnosticii porneau de la principiul că materia este rea, deci trebuie tratată prin cea mai severă asceză, alții credeau că tratamentul potrivit erau excesele. De asemenea, negau învierea trupurilor, a doua venire a lui Iisus și judecata din urmă. Afirmau că eonii se întorc în împărăția lor de unde s-au desprins, apoi un foc general va mistui lumea materială împreună cu oamenii din a treia categorie, care nu se puteau mântui. Nu credeau în Sfintele Taine deoarece considerau că sunt legate de materie iar materia era elementul rău creat de Demiurg, dușmanul ființei supreme. De asemenea negau existența Bisericii ca depozitară a mijloacelor de mântuire întrucât răscumpărarea consta nu în jertfa lui Iisus pe cruce ci în învățăturile Lui. Așadar,

gnosticismul lovea puternic în edificiul doctrinar al creștinismului, de aceea pericolul pe care îl reprezenta era incomensurabil.

Creștinismul a avut de dus o luptă grea pentru a se apăra de erezia gnostică. A trebuit să-i convingă pe credincioși de greșelile conținute de erezia gnostică și să-i elimine din sânul comunității creștine pe eretici. Eusebiu de Cezareea în *Istoria Bisericească* (IV, 23) ne relatează impresionanta activitate a episcopului Dionisie din Corint în lupta cu această erezie. Se spune despre el că avea o elocvență și o râvnă atât de mari încât i-a instruit nu numai pe oamenii de rând din cetatea și provincia sa, ci și pe episcopii din alte orașe și provincii. Cel mai aprig combatant al gnosticismului a fost scriitorul african Tertulian, care în lucrările sale *De prescriptione haereticorum*, *Adversus Marcionem*, *Adversus Hermiogenem*, *Adversus Valentinianos*, *De carne Christi*, *De resurrectione carnis*, *De censu animae*, *Scorpiace*, atacă într-un stil dur, necruțător erezia gnostică sub toate aspectele ei.

Montanismul a fost a doua mare erezie care a tulburat viața (și așa grea) a creștinilor din secolele al 2-lea și al 3-lea. Cu toate că nici Montanus, nici aderenții lui nu au desfășurat o activitate literară prolifică, există mai multe detalii despre această erezie decât despre cea gnostică. Montanus a început să propovăduiască descoperirile pe care pretindea că i le-a făcut Paraclet (Sfântul Duh) și care urmăreau o îmbunătățire a moralei creștine. Acesta cădea adesea în „extaz” și atunci prin el Paraclet își făcea cunoscute poruncile. Lui i s-au alăturat două femei, Priscilla și Maximilla, și ele devenind „instrumente” ale revelației lui Paraclet. Faima transmiterii „profețiilor”, dar și conținutul lor s-a răspândit rapid, mai întâi în Orient și de aici în Occident.

Principalele învățături ale lui Montanus erau: Iisus Hristos va veni curând și va înființa Ierusalimul ceresc (împărăția de o mie de ani) chiar în Frigia, de unde provenea Montanus, între localitățile Pepusa și Tymion. În vederea acestei venituri Paraclet ordonase, prin Montanus și cele două femei, cea mai severă moralitate, interzicerea celei de-a doua căsătorii și o serie de posturi. Creștinii nu aveau voie să se sustragă martiriului, nu puteau fi iertate toate păcatele fiindcă Paraclet spusese că „*Biserica poate ierta păcatele, eu însă (Paraclet) nu o voi face ca să nu păcătuiască și alții*”. Oracolele, descoperirile, profețiile făcute de Paraclet prin instrumentele sale au fost compilate într-o carte, care nu s-a păstrat. Întrucât Mântuitorul spusese că va merge la Tatăl și va trimite pe Mângâietorul, montaniștii pretindeau că revelația nu s-a încheiat. Iar Paraclet le-a vorbit oamenilor prin intermediul celor trei. De asemenea montaniștii propovăduiau *inspirația individuală*, afirmând că revelația nu s-a încheiat ci învățăturile apostolilor continuă să se perfecționeze mereu, potrivit timpului și necesităților lui. Reacția Bisericii a fost promptă și energică. Două sinoade episcopale au condamnat teoriile

emise de Montanus și aderenții lui au fost excluși din comunitatea creștină. Biserica a învins și această erezie, dar rămășițe din învățăturile ei s-au păstrat în Occident până în secolul la 5-lea, iar în Orient până în secolul al 9-lea.

2.4. Pacifismul împăratului Constantin

La început Constantin a fost păgân. Trăind la curtea lui Dioclețian, a cunoscut și cultivat vechile tradiții romane, participând la ceremonii păgâne. Dar a fost sfătuit de tatăl său, să nu persecute ci să protejeze creștinismul pe care, spre deosebire de Dioclețian, Constanțiu nu-l considera periculos. După moartea socrului său Maximian, Constantin s-a „dezlegat” de dinastia Herculiană, alegându-și ca zeu protector „Soarele neînvins” (Sol invictus), ocrotitorul dinastiei lui Claudius II Gothicus.

Anul 312 aduce schimbarea politicii religioase a lui Constantin, odată cu primul său act de adeziune la creștinism. Convertirea împăratului a iscat numeroase dezbateri, unii istorici acordându-i doar o însemnătate politică (H. Grégoire, etc.), alții îl consideră pe Constantin un sincretist confuz (A. Piganiol, etc.) iar alții susțin realitatea convertirii sale (N. H. Baynes, A. H. M. Jones, A. Alföldi, J. Vogt, etc.). În bătălia de la podul Milvius soldații săi aveau pe scuturi monograma numelui Mântuitorului, Constantin a urmărit ulterior impunerea religiei creștine în tot imperiul dar nu s-a botezat decât cu puțin timp înainte de a muri. Acest lucru unii îl interpretează ca pe un act politic care urmărea neutralizarea manifestărilor violente din partea partidei păgâne, încă puternică, iar alții ca pe o dorință a împăratului de a se curăța de toate păcatele anterioare. De îndată după victoria asupra lui Maxențiu, Constantin a proclamat egalitatea în drepturi a creștinismului cu celelalte culte. Astfel, creștinismul nu doar s-a putut dezvolta în voie, dar s-a și bucurat de beneficii pe care le avusese până atunci doar cultele păgâne. Din anul 313 clericii creștini au fost scutiți de obligațiile personale (munera), privilegiu deținut anterior doar de colegiile oficiale ale preoților păgâni. O lege din 313 îi apăra pe clericii creștini împotriva ereticilor. Altă lege din 315 îi pedepsea aspru pe evreii care își persecutau coreligionarii convertiți la creștinism. O lege din 318 valida judecățile făcute de episcopii creștini ca pe cele făcute de tribunalele oficiale. Asta deoarece nu erau străine actele de corupție în rândul administrației civile de stat. Legi din anul 319 interziceau săvârșirea sacrificiilor păgâne și practicarea haruspiciilor în case particulare. O lege din 323 pedepsea aspru pe cei care îi obligau pe creștini să celebreze ceremonii păgâne.

Monedele sunt, de asemenea, martore ale dezvoltării de care s-a bucurat creștinismul. Prin 314, monetăria din Tarragona (Hispania) bătea monede cu semnul crucii, între 317-320 monetăria din emitea monede cu monograma creștină. Din 321 apar pe monede inscripții neutre, fără referire la zeitățile păgâne: Saeculi Felicitas, Roma aeterna, Vota publica. Doar reprezentarea lui Sol invictus se păstrează până în anul 322.

Una din prioritățile împăratului a fost deschiderea porților întregului imperiu pentru creștinism și câștigarea Bisericii de partea statului. Primul act în acest sens a fost o proclamație către toți noii supuși în care erau reeditate prescripții din anul 313: libertate pentru creștini, restituirea tuturor bunurilor confiscate către comunitățile creștine – pământuri, grădini, capele, cimitire. Într-o scrisoare către „orientali”, Constantin îi îndemna pe toți supușii imperiului să se convertească la creștinism, dar fără să facă uz de forță sau constrângere. Cei care refuzau erau tolerați și lăsați în pace. Din religie oficială păgânismul ajunge să fie redus la un simplu cult tolerat. Dovezi în sensul toleranței se pot vedea, printre altele, din caracterul amestecat – păgân și creștin – al serbărilor pentru inaugurarea noii capitale, apoi rescriptul de la Hispellum (Spello, Italia) prin care se permitea locuitorilor micului oraș umbrian să dedice un templu în cinstea familiei împăratului. În Africa de Nord, o lege publicată chiar în anul morții împăratului îi scutea de unele sarcini pe unii preoți păgâni. Distrugerea templelor de la Aphaca și Heliopolis a fost făcută strict din motive de moralitate publică. Scriitorul păgân Libanius a mărturisit că serviciile față de zei au putut fi făcute pe toată durata domniei împăratului. Sopater, conducătorul școlii neoplatonice, s-a bucurat de mare cinste. Nicagoras, preot al misterelor de la Eleusis, avea sprijinul împăratului, filosoful Hermogenes din Pont, a fost un important demnitar la curtea imperială.

Unul din cele mai importante evenimente care îl au pe împărat ca autor este sinodul de la Niceea, convocat și prezidat de însuși Constantin. În toate acțiunile sale, împăratul urmărea menținerea unității Bisericii, o condiție necesară pentru unitatea statului. Adevărul este că dacă n-ar fi intervenit pentru înăbușirea schismelor și ereziilor, unitatea Bisericii s-ar fi destrămat repede. De aceea Constantin se considera dator să intervină pentru înlăturarea oricăror discordii ce ar fi putut duce la dezbinarea Bisericii. Convins că în creștinism se află cea mai înaltă expresie a divinității preconizate de Platon, Constantin a acordat noii religii tot sprijinul. Dacă Roma antică ar avea motive să-l acuze, Biserica Creștină îi acordă cele mai mari merite, fiind trecut în rândul sfinților și considerat al treisprezecelea apostol. Această viziune se va regăsi peste ani la Carol cel Mare și Ludovic cel Sfânt, o viziune a împăratului care se socotește răspunzător în fața lui Dumnezeu de salvarea lumii întregi.

2.5. Controversa donatistă

Încă din timpul persecuțiilor împăratului Decius s-a putut face distincția între martiri și mărturisitori (confessores). Martirul era persoana care își mărturisea credința în Hristos, cu prețul propriei vieți; mărturisitorul (confessor) era persoana care își mărturisea credința în fața autorităților păgâne, neacceptând să aducă sacrificii zeilor păgâni și, în consecință, el suporta fie o pedeapsă mai dură (chinuri, torturi, încarcerare), fie mai puțin dură (confiscarea bunurilor și exilul). După ce erau pedepsiți, mărturisitorii erau adesea iertați și se puteau întoarce în comunitățile lor, bucurându-se de o glorie binemeritată. Puțin după încetarea persecuțiilor lui Deciu, s-a iscat dintre mărturisitori și așa-numiții traditores, lapsi sau apostăți, care în timpul persecuției aderaseră la păgânism, acceptând să aducă ofrande zeilor păgâni și să participe la sacrificiile publice. După ce au încetat persecuțiile, s-a pus problema reintegrării apostăților în Biserică. În Biserica africană, și în special în provincia Numidia, au existat unele nemulțumiri din această cauză.

La începutul anului 313, proconsulul Africii – Anullinus – a făcut cunoscută hotărârea lui Constantin de a acorda subvenții Bisericii din Africa și de a scuti de sarcini publice (munera) clerul african. În acest moment izbucnește un conflict între membrii clerului superior, care s-au împărțit în două: o grupare rigoristă confessores sau așa-numiții mărturisitori care s-au opus oricărei colaborări cu autoritățile datorită persecuțiilor suferite de creștini în timpul lui Dioclețian; o altă grupare moderată – așa-numiții traditores – a cărei membri s-au conformat întru totul prevederilor formulate în edictele emise de împăratul Dioclețian în anii 303- 304. Episcopii moderați au adus sacrificii zeilor păgâni și au înstrăinat bunurile Bisericii, predând Cărțile Sfinte magistraților care au percheziționat lăcașurile de cult. Conflictul dintre cele două grupări a atins cote maxime la începutul anului 312, când arhidiaconul Caecilian a fost hirotonit episcop al Cartaginei. Împăratul Constantin i-a trimis episcopului cartaginez suma de 3.000 de folii, pentru a acoperi o parte din cheltuielile de cult.

Însă numirea sa pe scaunul episcopal cartaginez a stârnit opoziția grupării rigoriste locale a mărturisitorilor, și a fost susținută de o mare parte a episcopilor din Numidia. Mai exact, oponenții lui Caecilian au contestat validitatea hirotoniei sale, declarând că unul dintre episcopii care o săvârșiseră, Felix de Aphunga, se făcea vinovat de traditio (predarea bunurilor Bisericii sau a Cărților Sfinte magistraților romani) în timpul persecuției lui Dioclețian. Astfel, ei au numit ca episcop pe Majorinus căruia i-a urmat Donatus, cel care a și dat numele ereziei. Donatiștii au refuzat comuniunea cu cei care se făceau vinovați de traditio. Toate Sfintele Taine săvârșite sau primite de traditores erau considerate nule. Adepții donatismului îi

rebotezau pe traditores care, de bunăvoie sau siliți, intrau în Biserica donatistă numită și Biserica „celor curați”. Biserica universală africană (a așa-numiților traditores), era condusă de episcopul Caecilian de Cartagina. Mai trebuie menționat faptul că subvențiile și scutirile de taxe acordate de Constantin cel Mare au vizat Biserica africană condusă de episcopul Caecilian de Cartagina, ceea ce demonstrează faptul că împăratul era de partea lui Caecilian, recunoscut drept întâistătătorul Bisericii universale din dioceza Africii. Împăratul i-a cerut episcopului Caecilian să denunțe pe donatiștii care refuză să se supună autorității imperiale reprezentate de proconsulul Anullinus. Cele două Biserici au apelat pentru susținere la episcopii din afara Africii. Caecilian a primit recunoașterea episcopului Osiu de Cordoba și a episcopului Romei, Miltiade. Întrucât Constantin acordase subvenții și scutiri de taxe doar pentru clerul Bisericii universale africane, donatiștii l-au informat pe împărat cu privire la neînțelegerile lor cu episcopul Caecilian la 15 aprilie 313. Într-o petiție adresată lui Constantin, donatiștii îi cereau să-i numească pe episcopii din Gallia pentru judecarea cazului lor. Însă adepții lui Donatus n-au avut câștig de cauză, iar cererile lor au fost considerate neîntemeiate de către instanțele succesive înaintea cărora au fost dezbătute problemele lor: un sinod roman întrunit sub președinția papei la palatul Lateran (30 septembrie – 2 octombrie 313) și un sinod episcopal din Gallia convocat la Arles (1 august 314), la care au participat 33 episcopi din Occident. Mai târziu, în anul 316, a fost convocat un alt sinod, la Milan, dar și acesta a confirmat hotărârile sinodului de la Arles.

După o vreme, împăratul Constantin și-a schimbat poziția față de donatiști și le-a acordat libertate de cult. În pofida încercărilor împăratului de a rezolva această tulburare din cadrul Bisericii, ajungându-se chiar și la reprimări sângeroase (donatiștii preferând martiriul decât să renunțe la convingerile lor), nu s-a putut face nimic în acest sens. Această situație a durat până la invaziile arabe.

2.6. Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325)

Arie - originar din Libia Egiptului a fost instruit de preotul Lucian din Antiohia, un aderent al lui Paul de Samosata, avându-i colegi de studii pe Eusebiu al Nicomidiei, Maris de Calcedon, Teognis de Niceea și Leontie al Antiohiei. După terminarea studiilor, a venit la Alexandria, unde a fost hirotonit diacon de episcopul Petru, apoi preot de episcopul Achila, primind postul de paroh la biserica Baucalis, cea mai însemnată din cele nouă biserici ale Alexandriei .

Bazându-se pe dogma neoplatonică, potrivit căreia Dumnezeu este o monadă indivizibilă, el afirmă că Fiul trebuie să fi fost posterior Tatălui, și că a fost un timp când El n-a existat. Fiul a fost creat ex nihilo, fiindcă substanța Tatălui este indivizibilă, și este prin urmare o creatură. Erezia lui Arie avea un profund substrat teologic-raționalist, care îl cobora pe Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, la nivel de creatură, supusă greșelii și inferioară Tatălui. Fiul avea doar puterea creatoare ca un demiurg, o divinitate împrumutată, El nefiind Dumnezeu prin ființă, ci prin participare.

Alexandru, episcopul de Alexandria, consideră această viziune o erezie și refuză să-i acorde Sfânta Împărtășanie lui Arie. După aceea, convoacă un sinod cu episcopii egipteni și îl condamnă pe Arie. Acesta apelează la ajutorul a doi episcopi cu mare renume: Eusebiu de Nicomidia și Eusebiu de Cezareea. Cu acest prilej s-au iscat mari tulburări în Biserică, care l-au determinat pe Constantin să scrie tuturor teologilor, cerându-le să nu se certe pentru probleme atât de subtile, ci să le rezolve, dacă au opinii diferite, ca filosofii păgâni, care, chiar dacă nu sunt de acord unii cu alții, trăiesc totuși bine împreună. Împăratul mai spunea și că pentru Alexandru și Arie împăcarea ar fi mai ușor de realizat, fiindcă amândoi cinstesc Providența și pe Iisus Hristos. Venerabilul episcop Osius de Cordoba care a dus scrisoarea la Alexandria, l-a avertizat însă pe împărat că problemele sunt mult mai complicate și că nu există o rezolvare ușoară. Ceea ce prezisese episcopul Osius de Cordoba s-a adeverit, căci împăratul ca unul împreună slujitor cu ei (episcopii) și episcop al celor din afară a trebuit, pentru dobândirea liniștii și unității în Biserică, să convoace primul Sinod Ecumenic, la Niceea, în anul 325, cel mai important eveniment de factură dogmatico-teologică din timpul domniei sale. Îngrijindu-se personal și prin colaboratori de încredere de buna desfășurare a Sinodului, împăratul a contribuit substanțial la condamnarea unei erezii deosebit de periculoase. Au participat 318 Părinți ai Bisericii, între care, după mărturia lui Eusebiu de Cezareea, și reprezentantul Scythiei, desigur episcopul de Tomis. Constantin a fost și el prezent și a rostit un discurs inaugural, în limba latină, în care cerea episcopilor să găsească o soluție de compromis .

După lungi dezbateri învățătura lui Arie a fost condamnată ca erezie și s-a formulat învățătura că Fiul lui Dumnezeu este deoființă cu Tatăl și din veci cu El. Sinodul a alcătuit primele șapte articole ale Simbolului de credință (Crezul). S-a încercat, de asemenea, stabilirea datei pentru sărbătorirea Paștilor, care se ținea la date diferite și s-a hotărât ca întreaga creștinătate să le celebreze în prima duminică cu lună plină după echinocțiul de primăvară. Dacă se întâmpla să cadă odată cu Paștile evreilor, atunci sărbătoarea se amâna până duminica următoare sau se celebra cu o săptămână înainte.

Au fost stabilite și alte reguli de disciplină bisericească. Preoților nu le era, de exemplu, permis să părăsească orașul sau satul fără să aibă autorizația episcopului. Episcopii din capitalele de provincie (episcopi metropolitani) primeau dreptul să convoace de două ori pe an episcopii din provincia (eparhia) lor. Un episcop nu putea fi hirotonit fără aprobarea mitropolitului și a majorității episcopilor din provincie. Episcopul de Alexandria a primit autoritate jurisdicțională peste Egipt, Libia și Pentapolis, iar episcopul Romei asupra diocezei suburbicane (Italia de sud și Sicilia), unde nu existau mitropoliți. În mod curios sinodul nu a ratificat primatul Cartaginei asupra diocezei Africa, deși Caecilian a fost prezent. S-a stabilit ca decanul episcopilor, din orice oraș ar fi să aibă primatul în fiecare provincie. S-au acordat unele onoruri scaunului episcopal de Ierusalim, dar el a rămas mai departe dependent de mitropolitul de Cezareea Palestinei, capitala provinciei.

După încheierea Sinodului, Constantin cel Mare a ordonat exilarea lui Arie și a susținătorilor săi pentru nesupunere față de deciziile sinodului. Prin Crezul niceean în șapte articole, formulat și aprobat de cei 318 Părinți sinodali, s-a mărturisit credința în dumnezeirea Fiului și egalitatea și consubstanțialitatea (deoființimea) Lui cu Tatăl. Tot acum s-au rezolvat controversile pascale și baptismale, eliminându-se și celelalte schisme. Prin reglementările canonice luate s-a întărit organizarea administrativă a Bisericii. Hotărârile luate la acest sinod au readus liniștea în Biserică, fiind obligatorii pentru toți locuitorii Imperiului. Intervenția directă a împăratului în treburile Bisericii (cezaropapism), chiar dacă și-a atras unele critici, a fost într-un fel benefică întrucât a asigurat unitatea credinței Bisericii și, prin aceasta, și unitatea politică a statului. Chiar dacă din dorința de a menține cu orice preț unitatea bisericească și politică a Imperiului, influențat de unii colaboratori apropiați, ca Eusebiu al Nicomidiei, împăratul Constantin cel Mare a favorizat continuarea disputelor și întărirea grupării semiariene, el nu poate fi acuzat de neglijarea Ortodoxiei niceene. În jurul anului 327, împăratul Constantin cel Mare a încercat să readucă în Biserică pe preotul Arie și pe discipolii săi Eusebiu de Nicomidia și Theognis de Niceea, dar s-a lovit de opoziția lui Alexandru de Alexandria și apoi a lui Atanasie (cel Mare), succesorul său. Acesta din urmă a fost chiar exilat la Augusta Treverorum. Păstrarea titlului păgân de Pontifex Maximus până la sfârșitul vieții, i-a permis să țină sub control păgânismul și să-i reducă influența de la poziție de religie oficială până la cea de simplu cult tolerat. Tot în virtutea acestui titlu, el a putut să emită legi favorabile creștinismului și restrictive pentru păgânism.

CAP. III Construirea Constantinopolului

3.1. Cauzele întemeierii

Se consideră că împăratul Constantin ar fi dorit să construiască un oraș imperial care să-i poarte numele. În anul 324, în urma victoriei sale asupra lui Licinius la Chrysopolis, Constantin devine stăpânitorul suprem al Imperiului Roman. Ceea ce nu este puțin lucru. Astfel, „în amintirea acestei victorii emblematice”²¹ împăratul se hotărăște să ridice un oraș-monument. Anul 324 este bogat în evenimente dar putem considera și că împăratul își întărește autoritatea prin stabilitatea existentă în imperiu. În 324 împăratul conferă mamei sale titlul de *Augusta* iar fiului său Constanțiu al II-lea pe cel de *caesar*. Zosima vede în întemeierea Constantinopolului o încercare de a concura sau de a eclipsa eterna cetate (II, 29-30) și un antagonism între Roma păgână și Constantinopolul creștin. Dar aceasta pare să fie o concepție eronată dacă luăm în considerare „inactivitatea” împăratului în ceea ce privește războaiele.

Eusebiu de Cezareea are o altă perspectivă asupra lucrurilor, interpretând construirea noii capitale ca pe o dorință de unitate și universalitate, proprie încă din timpul tetrahiei. Era cunoscută aversiunea lui Constantin față de dezbinare și conflicte. Așadar am putea lua în considerare argumentul lui Gilbert Dagron, de „reînnoire romană”²², ca parte a unui plan de ansamblu.

3.2. Întemeierea Constantinopolului

Bizanțul era o cetate bine cunoscută romanilor, împăratul Septimiu Sever (193-211) a asediat Bizanțul ca pedeapsă pentru a-l fi sprijinit pe uzurpatorul său, Pescennius Niger. Dar încântat de frumusețile sale, îl împrejmuește cu ziduri, inaugurează un hipodrom, și dă o față nouă întregii cetăți. Împăratul Constantin a avut unele dubii în privința alegerii locului de întemeiere a noii capitale. Conform surselor, printre alegerile pe care le avea la îndemână erau Ilion, Tesalonic, Calcedon și Sardica. Toate aceste cetăți au avut o importanță majoră în viața și activitatea lui Constantin.²³ De exemplu, în Sardica Crispus și Constanțiu au fost făcuți *caesari*, în anul 317. Sozomen afirmă că la Ilion s-au făcut unele lucrări, cum ar fi construirea

²¹ *Excerpta valesiana*, 1, 30.

²² Gilbert Dagron, *Naissance d'une capitale. constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Éd. PUF, Paris, 1974, p. 23.

²³ Bertrand Lançon, Tiphaine Moreau, op. cit., p. 113.

unor porți fortificate ce puteau fi văzute din largul mării, informație confirmată și de Zosima. În ceea ce privește Calcedonul, împăratul Constantin și-ar fi îndreptat atenția spre rivala sa, Bizanțul, datorită unei profeții nefavorabile. Sozomen afirmă că Dumnezeu Însuși i-ar fi revelat locul ales, și acesta era Bizanțul, nu Calcedonul. Zosima, de asemenea confirmă faptul că împăratul este vrăjit de ceea ce vede:

Atras de locul pe care se afla cetatea, el luă hotărârea să-i mărească dimensiunile și să o facă potrivită pentru a deveni reședință imperială. Cetatea se întindea, de altfel, pe o colină, și ocupa o parte a istmului care separa Propontida de ceea ce se numește Cornul. Porțile sale erau cândva la extremitatea porticurilor pe care le ridicase împăratul Sever după ce și-a potolit mânia împotriva bizantinilor, care îl adăpostiseră pe rivalul său, Niger. Cât despre ziduri, ele coborau din partea vestică a colinei până la templul Afroditei, spre mare cu fața la Chrysopolis, și de pe versantul septentrional până la portul numit al Arsenalului, și dincolo spre strâmtoarea care, având o lungime de aproximativ trei sute de stadii, permite trecerea către Pontul Euxin. Aceasta era întinderea primară a cetății.²⁴

Istoricul bisericesc Filostorgiu ne dă și el detalii semnificative despre planurile de construcție ale împăratului:

Împăratul Constantin, ajuns deja în al douăzeci și cincilea an al domniei sale, s-a hotărât pe când erau consuli Galicanus și Symmachus, să întemeieze un oraș mareț care să le amintească urmașilor de domnia și slava sa. Mergând, așadar, în Tracia, care în vremea aceea [ajunsesse] la apogeul prosperității, și văzând că Byzantion are cea mai bună poziție față de mare și pământ, Constantin a decis asupra aceluia loc. El a separat baza peninsulei (căci locul era o peninsulă) [de restul continentului] ridicând un zid de la un țărm al mării la celălalt și a cuprins suburbiile și colinele învecinate înăuntru, astfel încât, datorită mării întinderi a orașului nou întemeiat, vechiul oraș a devenit o mica parte a acestuia. Căci el a început din locul unde se află acum marea columnă de porfir care îi poartă statuia, iar când a încheiat această lucrare – mărturie limpede a priceperii și puterii sale – tot restul [orașului] se întindea înspre mare în ambele direcții și pe pământul din mijloc. Din cele mai vechi și însemnate surse eu am mai aflat și că atunci când [împăratul] Constantin încerca să hotărască locul viitoarelor porți ale zidului, el i-a condus pe însoțitorii săi de-a lungul locului care urma să fie perimetrul orașului, pornind pe jos înainte cu o sulită în mână. Iar după ce a trecut de prima colină, s-a îndreptat spre cea de a doua și, trecând și de aceasta, a continuat să meargă înainte, până când celor care îl urmau li s-a părut că distanța măsurată era mai mare decât ar fi trebuit să

²⁴ Zosima, *Histoire nouvelle*, F. Paschoud (ed.), Paris, Éd. Les Belles Lettres, pp. 30-31.

fie, iar unul dintre ei s-a apropiat de împărat și l-a întrebat: „Până unde stăpâne?” Iar acesta i-a răspuns simplu: „Până când cel care este în fața mea se va opri”, încât a devenit limpede că unul dintre îngeri mergea înaintea lui, indicându-i distanța [pe care trebuia să o parcurgă], deoarece întemeierea acestui oraș fusese cu totul plăcută lui Dumnezeu, nu mai puțin decât a cea a Ierusalimului din vechime. Căci, într-adevăr, el era pe punctul de a întemeia acolo și pritanu obștesc al evlaviei. Așadar, el a continuat să meargă pe urmele îngerului care l se arăta, iar când acesta s-a oprit a dispărut. Constantin s-a dus în acel loc și, înfigând sulita în pământ, a zis simplu: „Până aici”, acolo unde sunt și acum porțile mari ale orașului.

Întemeind orașul el a zis „Roma glorioasă” numele dat acestuia în limba latinilor; Alma Roma. El a stabilit acolo un senat, a distribuit o generoasă rație de grâu locuitorilor săi și a înzestrat-o cu toate celelalte podoabe ale vieții civice, astfel încât faima sa să o rivalizeze pe cea a vechii Rome.²⁵

„Noua Romă” era o copie fidelă a celei vechi. Întemeierea noului oraș era comparată cu cea a Romei și Alexandriei. Ca și vechea Romă, orașul era construit pe șapte coline și împărțit în 14 regiuni administrative. „A doua Romă” cum se consideră că ar fi numit-o însuși Constantin era, în mod voit, departe de aristocrația romană, credincioasă tradițiilor și religiei păgâne. Locuitorii orașului, apoi ai Imperiului Roman de Răsărit se numeau „bizantini” și „romei”, preferând cel de-al doilea nume.

După toate probabilitățile, lucrările au început în 325. Se consideră că costul acestora a fost enorm și s-a perceput un nou impozit. Pentru a putea acoperi cheltuielile, Constantin a fost nevoit să confişte bunurile templelor păgâne ceea ce-l determină pe Libanios să-l acuze pe împărat. Per total, Constantinopolul avea o întindere, după ce a fost întemeiat, de 6-7 km. Se spune că însuși împăratul a marcat granițele noii cetăți, cu vârful lancei. Ceremonia de inaugurare a Constantinopolului va avea loc pe data de 11 mai 330. Noua cetate primește numele împăratului, *Constantinopolis*, precum și denumirea hieratică, *Anthousa*. Cu ocazia ceremoniei de consacrare s-a mers în procesiune până la forum, unde a fost înălțată o statuie de bronz a împăratului.²⁶ Împăratul s-a preocupat foarte intens de popularea cetății, atrăgând cetățeni din tot imperiul. Astfel, în anul 332, oferă cetățenilor pâine din proviziile de grâne ale statului. În anul 334, îi scutește de impozite pe arhitecți și îi obligă pe proprietarii de pământuri din Asia Mică să-și construiască o locuință în Constantinopol.²⁷ Totuși, împăratul Constantin

²⁵ Călin Ioan Dușe, *Imperiul Bizantin de la fondarea sa și până la sfârșitul dinastiei macedonene 330-1056*, Presa Universitară Clujeană, Cluj -Napoca, 2021, pp. 94-95 apud: Filostorgiu, *Istoria bisericească*, II, 9a, Ed. Polirom, Iași, 2012, pp. 89-93.

²⁶ Bertrand Lançon, Tiphaine Moreau, op. cit., p. 114.

²⁷ Bertrand Lançon, Tiphaine Moreau, op cit., p. 115.

nu reușește să finalizeze capodopera sa și doar fiul său Constanțiu al II-lea va fi martor al încheierii lucrărilor sale.

Sunt trei considerente pentru care Constantinopolul putea fi numit, fără riscul de a greși, capitală: cetatea era sediul împăratului, avea instituții de comandament și sarcini administrative asemenea celor ale Romei. Altfel spus, era o metropolă care, precum Roma, polariza funcțiile de conducere, activități de tot felul dar și tipuri monumentale de excepție. Deși e numită tot mai des „noua Romă”, nu se pune problema înlocuirii anticei capitale, mai curând imperiul devine bicefal. Împăratul dorea ca noua capitală să dețină aceleași puteri pe care le avea Roma, pentru a împărți între cele două guvernarea imperiului.

CAP. IV Arta în timpul împăratului Constantin

4.1 Arcul lui Constantin

În ciuda faptului că arta în timpul împăratului Constantin este o continuare a artei antice greco-romane, totuși, ea marchează sfârșitul ei și începutul artei creștine oficiale și a celei medievale. Unul din cele mai reprezentative monumente pentru această perioadă de tranziție este arcul triumfal de la Roma, numit și arcul lui Constantin. Acesta a fost ridicat de Senat și popor după victoria împăratului Constantin – eliberatorul orașului („*liberator urbis*”) și a fost inaugurat cu prilejul *decennaliei*. Monumentul este înalt de 25 m și are o grosime de aproape 8 m, având trei deschideri boltite folosite ca pasaje, fiind construit în mare parte din materiale refolosite de la alte monumente mai vechi. Doar unele elemente de decor aparțin perioadei lui Constantin. Marea cornișă de la baza atticei datează din sec. al II-lea, la fel și capitellurile și fusurile celor opt coloane care decorează cele două fețe late. În interiorul pasajului central s-a așezat cornișa unui mic monument din sec al III-lea. Stilul arhitectonic de epocă constantiniană este ușor recognoscibil după tehnica în care este executat și după elementele vegetale decorative.

Opt statui de prizonieri daci susținute de coloanele care decorează cele două fețe mari ale arcului triumfal. De asemenea, opt medalioane mari situate de-o parte și de alta a pasajului central și deasupra pasajelor laterale provin de la un monument necunoscut din timpul împăratului Hadrian. Cele opt mari reliefuri de pe fețele lungi ale atticei au fost refolosite de la un monument al împăratului Marcus Aurelius. După cum se poate observa, piese din perioada celor mai importanți împărați au fost refolosite pentru a-l cinsti pe împăratul Constantin. La acestea, evident, au fost adăugate reliefuri executate în mod expres pentru arcul constantinian: victoriile și prizonierii de pe postamentele coloanelor; victoriile înaripate, personificările anotimpurilor și divinitățile fluviale de pe extradossalul arhivolteilor, figurile din cheile boltilor, cele opt busturi din arhivoltele pasajelor laterale, friza lungă ce înconjoară monumentul și cele două mari medalioane de pe flancurile arcului triumfal, unul reprezentând Soarele – *Sol invictus* – și celălalt Luna.²⁸

Reliefurile traianeice fac parte dintr-o friză înaltă de 3 m și cu o înălțime de 20 m, provenind cel mai probabil din forul lui Traian, prezentând cucerirea Daciei. Friza descrie șase scene dintre care trei reprezintă lupte ale romanilor cu dacii, două – soldați romani cu prizonierii daci iar a șasea – intrarea triumfală a împăratului în Roma. Scenele de luptă surprind

²⁸ L. Franchi, *Arco di Constantino*, în *EAA*, VI, 1965, pp 830-832.

patosul cu care s-au războit ambele tabere: cavaleria romană se năpustește asupra dacilor care opun o rezistență îndârjită. Unii daci, posibil căpeteniile, poartă căciula dacică dar cei mai muți au capul descoperit. Dacii pot fi recunoscuți după arma lor caracteristică, sabia curbă. În ultima scenă împăratul însuși, în costum de luptă, este întâmpinat la porțile Romei de patroana orașului, în costum de amazoană, și este încoronat de zeița Victoria, purtând în mână o ramură de palmier.²⁹

Statuile prizonierilor daci așezate deasupra coloanelor ce decorează fețele mari ale arcului triumfal s-au păstrat doar de la umeri în jos. Capurile, mâinile, brațele, și întreaga statuie de pe coloana din dreapta pasajului central (pe fața de sud) au fost realizate de sculptorul Pietro Bracci, pe când papă era Clement al XII-lea. Prizonierii poartă tunică strânsă la mijloc cu cingătoare, pantaloni lungi răsfrânți și strânși la gleznă, iar deasupra mantia fără mâneci prinsă pe umărul drept cu un ac sau fibulă.³⁰

Dintre reliefurile constantiniene de cea mai mare importanță este friza continuă, cu șase plăci mari mai înalte de 1 m și lungi de până la 6 m. Friza prezintă plecarea trupelor lui Constantin (*profectio*), asediul cetății Verona (*obsidio Veronae*), bătălia de la podul Milvius (*proelium apud Tiberim*), intrarea lui Constantin în Roma (*ingressus Augusti*), Constantin vorbind poporului la 1 ianuarie 313 (*liberalitas Augusti*). Așadar, friza ilustrează principalele evenimente ale expediției lui Constantin contra lui Maxențiu. În ceea ce privește amplasarea și modul de expunere, friza folosește metoda tradițională a reliefului istoric roman, adică reprezentarea episoadelor celor mai elocvente care să sugereze importanța evenimentelor. Dar stilul reliefulor constantiniene este cu totul nou – este un stil mai apropiat de relieful unei arhitrave de epocă romanică. La început considerate artă decadentă, apoi văzute ca rezultat al influențelor orientale, reliefurile constantiniene sunt, totodată, considerate expresia artei plebei romane ajunse la putere. Se caracterizează printr-o îndepărtare de naturalismul elenistic.³¹ În special în cele două reliefuri mari de pe latura nordică a arcului, proporțiile naturale sunt înlocuite de cele ierarhice – personajele mai importante sunt reprezentate mai mari, și chiar la același personaj părțile mai importante ale corpului (de exemplu capul) sunt mai mari decât restul. Simbolicul prevalează realității. În relieful în care împăratul Constantin împarte daruri poporului se disting cinci moduli diferiți ca proporții, în funcție de importanța personajelor. În centru tronează împăratul și este mai mare decât suita lui, care stă în aceeași lojă. Funcționarii care pregătesc banii ce urmează să fie distribuiți sunt ceva mai mici decât personajele din loja

²⁹ Gr. Florescu, *Arcul de triumfal al lui Constantin cel Mare*, București, 1927, pp. 19-25.

³⁰ *Ibidem*, p. 26

³¹ Ion Barnea, Octavian Iliescu, op. cit., p. 77

imperială. De proporții mai mici sunt beneficiarii care se înghesuie cu mâinile ridicate spre loja imperială de deasupra lor.

Cu toate că a fost realizat din piese de proveniență diferită, multe refolosite de la monumente imperiale mai vechi, arcul lui Constantin se distinge prin unicitatea și armonia cu care a fost construit. Toate elementele constitutive parcă celebrează într-un glas triumful împăratului care se considera restauratorul epocii de aur a împăraților Traian, Hadrian, Marcus Aurelius.³² Creație desăvârșită a geniului roman, arcul lui Constantin este mărturie și a influențelor exercitate de provinciile imperiului asupra artei cele mai oficiale de la Roma. Arcul lui Constantin reprezintă o punte de legătură între arta imperiului cu capitala pe malurile Tibrului și cea a noului imperiu cu reședința pe țărmurile Bosforului.

4.2. Arhitectura

Împăratul Constantin s-a îngrijit ca activitatea constructivă din timpul domniei sale să fie bogată și diversificată. *Basilica* civilă va lua avânt încă din primul sfert al sec. al IV-lea, cea mai impunătoare este bazilica începută de Maxențiu și terminată de Constantin. Acest edificiu depășește ca proporții alte bazilici romane construite înaintea sa și se crede că l-a inspirat pe însuși Michelangelo pentru pilonii cupolei catedralei Sf. Petru. Interiorul era împărțit în trei nave, dintre care una mediană mai largă și două laterale mai înguste, împărțite la rândul lor în sens transversal în trei mari încăperi.³³ Aspectul greoi al construcției masive era „îmblânzit” de ferestre mari sau nișe, precum și de tavanul în formă de chesoane. Spre deosebire de alte bazilici construite în tradiția clasică, ornamentațiile erau concentrate în interiorul edificiului. În absida mare trona statuia de proporții colosale a împăratului Constantin.

După „edictul de la Milano”, construirea edificiilor și a lăcașurilor de cult a luat amploare. Împăratul Constantin mărturisindu-și față de adeziunea la creștinism nu doar a restituit casele de rugăciune confiscate în timpul persecuțiilor ci a cheltuit sume enorme pentru construirea unor lăcașuri noi. S-a acordat o atenție deosebită teofaniilor din Palestina care vor deveni centre de pelerinaj.

Bazilica din Lateran este primul locaș de cult de tip bazilical înălțat de Constantin. Ceea ce s-a păstrat din construcția constantiniană ne dă prea puține indicii pentru reconstituirea planului inițial al edificiului. Această bazilică este singura bazilică construită de Constantin în

³² *Ibidem*, p. 78

³³ *Ibidem*, p. 79.

Roma. Celelalte edificii sunt fie niște *martyria*, înălțate deasupra mormintelor apostolilor Petru și Pavel, fie mausolee ale membrilor familiei regale.

Bazilica Sf. Petru din Vatican este considerată din punct de vedere cronologic prima bazilică-*martyrium*. Avea cinci nave, absidă spre apus și atrium cu patru portice la răsărit, unde se afla intrarea.³⁴ De dimensiuni mai modeste sunt bazilicile-*martyrium* cu trei nave care s-au construit în timpul lui Constantin. Alte bazilici construite la Roma au fost cea construită peste mormântul apostolului Pavel, care din păcate nu s-a păstrat, *basilica Apostolorum* unde în timpul sec. al III-lea s-au adus temporar moaștele sfinților apostoli Petru și Pavel și bazilica martirilor Marcellinus și Petru de pe via Labicana. Datând din aceeași perioadă cu bazilicile de mai sus, mausoleul construit pe via Nomentana este un edificiu circular cu 12 perechi de coloane germinate împodobite cu capiteli compozite.

Apoi împăratul Constantin și-a îndreptat atenția spre Țara Sfântă și, în special, asupra locurilor în care Mântuitorul a fost prezent ori și-a desfășurat activitatea. Bazilica „Nașterii din Betleem” s-a păstrat cel mai bine dintre toate edificiile. Bazilica Învierii era neîntrecută în măreție: avea cinci nave, era construită din piatră cioplită, iar pereții interiori erau placați cu marmură colorată. Bazilica Înălțării de pe muntele Măslinilor se consideră că a fost zidită de către împărăteasa Elena și împodobită de Constantin. Bazilica ridicată la stejarul lui Mamvri e o construcție mai mult largă decât lungă, având trei nave, cu presbiteriul flancat de două pastoforii pătrate, după moda siriană. Tot împărătesei Elena i se atribuie construcția bazilicii de pe malul lacului Ghenizaret, unde Mântuitorul a făcut minunea înmulțirii celor cinci pâini și doi pești. Această bazilică are trei nave și planul în formă de T, fiind singura bazilică cu transept de pe teritoriul Palestinei.

La Constantinopol, noua capitală de pe țărmul Bosforului Constantin a ordonat construcția a trei mărețe biserici: bazilica închinată Înțelepciunii Divine (Sfânta Sofia), bazilica închinată păcii (Eirene) și bazilica Sf. Apostoli. În capitală existau numeroase edificii publice sau cu caracter urbanistic: două senate, bazilici civile, Octogonul, Biblioteca, Pretoriul, Hipodromul, Forul circular, piața Augusteon, apeducte, băi, cisterne, etc. lângă bazilica Sf. Apostoli împăratul a dispus să i se construiască propriul mausoleu. Acesta se afla în inima capitalei cae îi purta numele, pe una din colinele cele mai înalte. Astfel Constantin era considerat cel de-al treisprezecelea apostol al Mântuitorului.

Așadar, tipul de construcție cel mai răspândit și impunător, exceptând fortificațiile, este bazilica elenistică. Își face acum apariția transeptul. Tot din arhitectura greco-romană sunt

³⁴ A. Grabar, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, Paris, 1946, pp. 204-313.

preluate o serie de construcții de plan central (circular, poligonal, cruciform, triconc). Din contopirea tipului de construcție longitudinal cu cel central se naște biserica bizantină cu cupolă, a cărei capodoperă va fi Sfânta Sofia.³⁵ Decorul exterior va primi tot mai puțină importanță față de cel interior, care de acum se va bucura de toată atenția.

4.3. Sculptura

Dacă facem abstracție de statuile-portrete ale împăraților, celelalte statui sau monumente sculpturale sunt puține la număr. Din sec. Al IV-lea se poate observa o schimbare față de obișnuitul stil naturalistic al antichității greco-romane. Artistul urmărește exprimarea unei idei sau concepții și nu redarea frumuseții corpului omenesc. După victoria contra lui Liciniu (324) și întemeierea Constantinopolului (330) are loc o întoarcere la stilul elenistic denumit „constantinian”. În partea vestică a Imperiului, dar mai ales în Italia și Roma, sculptura sarcofagiilor cunoaște o dezvoltare deosebită. Tehnica rămâne, însă, cea din vremea tetrarhilor.

Dintre monumentele sculpturale din epoca împăratului Constantin, merită să fie menționate cele care-l reprezintă pe împărat însuși. Cea mai veche operă păstrată este un cap de marmură de mărime naturală, descoperită lângă teatrul din Efes. Aceasta îl înfățișează pe împărat în calitate de *caesar* și datează cel mai probabil din anul 306. Apoi putem menționa, în ordine cronologică, capul lui Constantin de pe arcul de triumf înălțat în 315 la Roma, în apropierea Coloseului. Alt cap al împăratului pe când avea 30-40 de ani aparținea unei statui înalte de peste 5 m. două statui care s-au păstrat până în zilele noastre, una în piața Capitoliului și alta la San Giovanni în Laterano, îl prezintă pe împărat purtând platoșă și pe cap coroană din foi de stejar (*corona civica*). În antichitate, statuile se aflau în termele lui Constantin sau într-o sală de judecată din apropierea Capitoliului.³⁶ Un cap de bronz de mărime naturală ce datează din anul 330 și a fost descoperit în 1900 la Niș aparține unei statui dispărute care se crede că împodobește un edificiu public. Un cap uriaș de marmură aparținând unei statui de cca 10 m, a fost ridicată probabil între *Vicennalia* (325-326) și *Tricennalia* (335) în interiorul imensei bazilici a lui Maxențiu și Constantin din Forul Roman.

Cu excepția statuiilor, busturilor sau fragmentelor de statui păstrate, unele izvoare literare menționează statuia de bronz aurită a împăratului Constantin în vârful coloanei de porfir păstrată în mare parte în forul circular din Constantinopol. Statuia purta în dreapta globul

³⁵ Ion Barnea, Octavian Iliescu, op. cit., p. 83.

³⁶ Ion Barnea, Octavian Iliescu, op. cit., p. 84.

cruciger conținând o relievă din crucea Mântuitorului, în stânga ținea sceptrul sau lancea, care s-a pierdut în cutremurul din 541 sau 542. În anul 867 a căzut și globul ca apoi în anul 1105 să se prăbușească întreaga statuie, în urma unei furtuni.³⁷

O categorie de monument sculptural extrem de importantă o reprezintă sarcofagiile. În sec. al II-lea, sculptura sarcofagiilor de marmură cunoscuse un mare avânt, iar în prima jumătate a sec. al III-lea a primit un caracter creștin mai evident. În locul scenelor mitologice prezente până acum își fac apariția ornamente în formă de caneluri sinuoase, reprezentări ale elei, personificări ale anotimpurilor sau scene de vânătoare. Sarcofagiile creștine, mai numeroase decât cele păgâne, prezintă scene religioase menite să reliefeze divinitatea Mântuitorului și speranța învierii. Evident că figura centrală a acestor scene biblice este Mântuitorul. La Roma, unde sunt sculptate cele mai multe sarcofagii creștine, apare și figura apostolului Petru, care fusese martirizat și îngropat în capitala imperiului. Numărul mare și unitatea de formă, stil, teme și compoziție a sarcofagiilor romane din timpul domniei împăratului Constantin dar și după aceea, sunt datorate controlării lor de episcopul Romei sau de un alt prelat. Roma va confecționa și exporta sarcofagii doar pe teritoriul latin al imperiului. În Grecia și Orient, în această perioadă, sarcofagiile lipsesc aproape cu totul.

O mențiune specială merită cele două sarcofagii imperiale de porfir care se află în Muzeul Pio Clementino din Vatican, unul provenind din mausoleul împărătesei Elena de pe *via Casilina* iar celălalt din mausoleul Constantinei, fiica lui Constantin, de pe *via Nomentana*. Sarcofagul Elenei datează din prima treime a sec. al IV-lea și e ornamentat cu scene de luptă în relief înalt, cu figuri de călăreți și ostași pedestri. Monumentul este o capodoperă a epocii, folosind atât elemente clasicizante cât și orientale. Având în vedere reprezentarea de pe sarcofag s-a presupus că acesta ar fi fost destinat lui Constantius Chlorus, soțul Elenei, sau lui Constantin însuși. Sarcofagul Constantinei este datat din a doua treime a sec. al IV-lea și are reprezentate coarde groase de viță de vie, păuni și oi, toate simboluri în raport cu viața și moartea.

4.4. Pictura

Datorită naturii sale mai fragile, pictura nu a rezistat atât de bine vitregiei vremurilor sau altor condiții neprielnice. Din picturile realizate în palatele sau bazilicile bizantine s-au păstrat prea puține. Totuși, în palatul imperial din Trevieri au ieșit la lumină câteva figuri care

³⁷ *Ibidem*, p. 85.

au decorat plafonul unei săli somptuoase.³⁸ Ne putem face o idee mai clară despre pictura murală din timpul împăratului Constantin observând mozaicurile ce împodobesc bolta inelară a mausoleului Sf. Constanza de la Roma, cele mai vechi mozaicuri care s-au păstrat. Acestea reprezintă o continuare a tradiției păgâne, și, în special a școlii elenistice alexandrine. Ornamentele florale alegorice, animalele, păsările, amorașii culegând via, toate aceste reprezentări sugerează fericirea din grădina paradisiacă. Din aceeași perioadă s-a păstrat, dar în condiții mai precare, un mozaic care împodobește cupola mausoleului de la Centcelles care, probabil, adăpostea rămășițele pământești ale lui Constans, fiul lui Constantin cel Mare.

Din anumite texte literare s-a dedus că lăcașurile de cult ce s-au ridicat după încetarea persecuțiilor erau decorate, conform tradiției elenistice, cu motive florale, pajiști, livezi cu animale și păsări. Din a doua jumătate a sec. al IV-lea reprezentanți de marcă ai Bisericii Creștine vor protesta împotriva scenelor profane din lăcașurile de cult, dorind înlocuirea lor teme biblice, pentru edificarea și instruirea creștinilor.³⁹

În picturile din catacombele Romei, cu toate că picturile sunt realizate în tradiția antichității târzii, unele schimbări își fac simțită prezența. În locul simbolurilor din perioada persecuțiilor se pot observa scene biblice și reprezentări cu caracter istoric și narativ, legate de începuturile creștinismului. Figurile sunt distincte, clar conturate. Acestea se pot vedea în catacombele Marcellinoe Pietro, Maggiore, Domitilla și, în special, în catacomba din strada Dino Compagni (*Via Latina*), unde sunt numeroase scene cu teme din Vechiul Testament și profane.

Arta cameii și a foiței de aur așezate între sticle (*vetri dorati*) a luat de asemenea avânt în această perioadă. Se remarcă o intensificare a creațiilor artistice care anunță arta Evului Mediu dar păstrează în același timp frumusețea capodoperelor de artă clasică. Are loc renașterea tradițiilor indigene care trădează intenția dezrobirii de sub dominația romană. Astfel ia naștere în Egipt arta populară a felahilor creștinați sau arta coptă, iar în regiunea Capadociei și a Pontului renasc tradițiile iraniene. La Constantinopol se amestecă, precum într-un creuzet, influențe din toate colțurile imperiului. Roma rămâne mai departe fidelă clasicismului său. Și totuși, în toată această varietate de tendințe se poate vedea o unitate artistică, generată de solidaritatea umană și ideologia superioară a vremii, în slujba căreia a fost pusă arta sub multiplele ei aspecte.

³⁸ *À l'aube de la France. La Gaule de Constantin à Childeric* (Catalogul expoziției), Paris, 1981, pp. 33-36, nr. 14.

³⁹ Jacqueline Lafontaine-Dosogne, *Histoire de l'art chrétien d'Orient* (Cours ARKE 2370), Louvain, 1976, p. 22.

CONCLUZII

Împăratul Constantin cel Mare a scos Biserica creștină din lunga perioadă a persecuțiilor, asigurându-i prin legi civile și bisericești un înalt grad de organizare administrativă și o stabilă bază teologico-dogmatică. Pentru meritele sale deosebite în promovarea și dezvoltarea Bisericii creștine, împăratul Constantin a fost așezat în rândul sfinților, alături de mama sa, Elena, fiind socotit întocmai cu Apostolii. Prin politica sa religioasă față de creștinism, el a contribuit, asemenea unui Apostol, la propovăduirea și răspândirea credinței celei adevărate în întreg Imperiul Roman.

Biserica creștină recunoaște vrednicia împăraților Constantin și Elena justificând această cinstire prin activitatea lor de a scoate din catacombe pe creștini, de a reda creștinismului libertatea și posibilitatea de afirmare. Și asta tocmai într-una din momentele cele mai negre, mai sângeroase ale sale. Tocmai acum, în aceste momente cumplite și zbuciumate, providența divină intervine în ajutorul creștinilor alegându-l pe Constantin pentru a opri vărsările de sânge și pentru a-i atribui dreptul de „religio licita” pe care Mântuitorul l-a „câștigat cu scump sângele Său” (*Fapte* 20,28).

Așa cum sfinții apostoli au dat viață împărăției lui Dumnezeu pe pământ, „pe bună dreptate am putea spune că domnia lui Constantin a însemnat începutul unei vieți noi și a unui suflu nou, lumina zorilor mijind acum pe neașteptate deasupra bieților pământeni, în plină beznă – și încă mai minunată ca oricând, așa că nu ne rămâne decât să recunoaștem în totul numai lucrarea lui Dumnezeu, a celui care se pricepe să răzbească numeroasa ceată a necredincioșilor prin tăria împăratului Său celui de Dumnezeu iubitor. Dar dacă mai luăm aminte și la faptul că aceia se purtaseră așa cum nimeni altul nu se purtase până atunci, cutezând să lovească în Biserică așa cum din veac nu se pomenise, era până la urmă firesc ca Însuși Dumnezeu să înfățișeze lumii un bărbat cu totul neobișnuit, cu ajutorul căruia să poată El înfăptui lucruri nemaivăzute și nemaiauzite ...”⁴⁰.

Așa cum am putut observa au existat istorici antici, dar și moderni, care observându-l unilateral pe primul bazileu creștin i-au retezat aureola de sfințenie. Dacă e să fim corecți trebuie să „ascultăm și cealaltă parte”. Eutropiu în *Breviarum ab Urbe condita* (10,7) ni-l descrie pe Constantin ca „un împărat care se poate asemui ce cei mai buni împărați ... *De altfel, el avea cele mai frumoase însușiri sufletești și trupești. Izbânzile pe care le-a avut se*

⁴⁰ Eusebiu de Cezareea, *Viața fericitului împărat Constantin*, III, I, 8 – II, 1, trad. Radu Alexandrescu, Studiu introductiv Emilian Popescu, București, 2012, *PSB* 8/2012, p.168.

datoresc nu atât norocului, cât mai mult priceperii lui ... Avea gust pentru artele frumoase și pentru literatură, prin dărnicia și prin purtarea sa căuta să-și câștige o iubire neprefăcută din partea poporului ... ”. Cronicarul bizantin Cedrenus i-a făcut portretul fizic împăratului: „Era înalt la statură, cu gât puternic și umeri atletici, ceea ce îl făcea impunător, grav și maiestuos ... Fața lui fină se remarcă printr-un nas acvilin moștenit de la mamă, prin obraji plini și rași, bărbie rotunjită și ușor proeminentă, părul tăiat scurt. Privirea lui apărea pătrunzătoare și sclipitoare ... ”⁴¹. Istoricul creștin Eusebiu de Cezareea îi evidențiază împăratului, pe lângă celelalte calități militare (curajul, înțelepciunea, etc.) și evlavia care i-a adus victoria în luptă⁴² „cu sprijinul Duhului lui Dumnezeu, alegând calea credinței și a vieții plăcute lui Dumnezeu, punându-și nădejdea în mântuitorul său și înfruntând (pe dușmani) cu biruitorul semn al crucii.”

Așadar, sfinții împărați Constantin și Elena sunt cinstiți de Biserica creștină și considerați a fi „întocmai cu Apostolii” tocmai pentru că au concretizat, legiferat și răspândit în întregul imperiu bizantin tradiția apostolică „predată odată și pentru totdeauna sfinților” (Iuda 1,3). Asemenea sfinților apostoli au avut o chemare specială: împăratului i-a apărut semnul crucii pe cer și apoi Mântuitorul în vis, schimbându-i traiectoria vieții și a acțiunilor sale. Istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea, apropiat și devotat împăratului, ne relatează că „pe când ședea împăratul înălțând stăruitoare rugăciune, i s-a arătat un semn cu totul fără seamăn de la Dumnezeu, cărui semn – dacă l-am fi aflat din gura altcuiva – poate că nu ne-ar fi tocmai ușor să-i dăm crezare, dar, de vreme ce însuși împăratul, purtătorul de biruință, ne-a destăinuit aceste lucruri nouă înșine, celor ce scriem această carte, mult mai târziu, atunci când am fost socotiți vrednici de cunoștința și de prezența sa și când el mai adăugase spre încredințarea vorbelor sale (puterea) jurămintelor, cine, mă întreb, ar mai putea pune la îndoială exactitatea istorisirii, mai ales că, între timp, viitorul avea să aducă el însuși mărturie despre adevărul ei? Deci cam pe la ceasurile amiezii, când ziua începuse să scadă, zicea Constantin că văzuse cu ochii săi chiar pe cer, străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruință al unei cruci întocmite din lumină și că, odată cu ea, putuse desluși un scris glăsuind: «Să biruiști întru aceasta!», după care, la vederea unei asemenea priveliști, fuseseră cuprinși de uimire și el și întreaga oaste, deoarece oastea care-l urma putuse și ea asista la minune. Această arătare, povestea Constantin că-l descumpănise, neputându-i el pricepe tâlcul. Or, tot cugetând la ea, și adâncindu-se el în gânduri, pe neașteptate, s-a lăsat

⁴¹ Dumitru Tudor, Figuri de împărați romani, vol. III, București, 1975, pp. 69-70.

⁴² *Ibidem*, II, III, p. 126.

noaptea. Și, în vreme ce dormea, i s-a arătat Hristosul lui Dumnezeu cu semnul văzut mai înainte pe cer, poruncindu-i să închipuie la rândul său semnul ce i se arătase sus în cer, astfel încât, în luptele pe care urma să le poarte cu dușmanul, să se poată pune sub ocrotirea lui. În zori, trezindu-se, le împărtășise și prietenilor săi taina, după care chemase la sine meșteri în prelucrarea aurului și a nestematelor, se așezase el însuși în mijlocul lor și le zugrăvise cum arăta acest semn, dându-le poruncă să-l întocmească și ei la rândul lor așa, din aur și din nestemate.”⁴³

„Părintele istoriei bisericești” Eusebiu de Cezareea confirmă că împăratul Constantin nu a introdus ci a legiferat duminica zi de sărbătoare creștină: „fericitul Constantin a hotărât prin lege ca ziua închinată Mântuitorului să le fie zi de odihnă tuturor cetățenilor imperiului ... și întreaga sa oaste a fost învățată de el să cinstească această zi a Mântuitorului – chemată și «zi a duminicii» sau «a soarelui», soldaților care împărtășeau și ei dumnezeiasca credință le era îngăduit să zăbovească în voie în biserica lui Dumnezeu, ca să se poată ruga nestingheriți.”

În altă ordine de idei, trebuie evidențiat faptul că Sfântul Iustin și Tertulian identifică denumirea duminicii cu „ziua soarelui”, fiindcă așa era cunoscută în lumea păgână majoritară la acea vreme, dar fără nicio denaturarea a sensului specific creștin. Referitor la *Sol invictus* trebuie precizat că acesta era un fel de „singur Dumnezeu”. Se crede că Aurelian (în secolul III), adusese din Siria „idealul oriental al unei monarhii sacre și instituisese un fel de monoteism solar, religia lui *Sol invictus* drept cult oficial al imperiului”⁴⁴. Constantin a cinstit pe *Sol invictus* deoarece acesta era zeul tatălui său, dar odată cu cinstirea Mântuitorului se face trecerea de la *Sol invictus* la *Suprema Divinitas*, posibil și sub influența colaboratorului său apropiat, episcopul Hosius din Cordoba, încât cu prilejul edictului de la Milan, împăratul se referă la Hristos-Dumnezeu ca fiind „Divinitatea Supremă a cărei cinstire o respectăm cu inimi eliberate”⁴⁵.

Dacă sfinții apostoli au întemeiat biserici ca lăcașuri de închinare, sfinții Constantin și Elena le-au scos din catacombe, le-au înmulțit, înfrumusețat, organizat în mod minunat. Vrednic de laudă este interesul acordat de împărat zidirii lăcașurilor de cult din Țara Sfântă, immortalizând cele mai importante vestigii din istoria mântuirii. Constantin a apreciat în mod deosebit Sfântul Mormânt, considerând că „se cuvine ca locul cel mai vrednic de admirat din

⁴³ *Ibidem*, I, 28, 1-2; 29,30; pp. 102-103.

⁴⁴ Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, București, 1987, p. 149.

⁴⁵ Lactanțiu, *De mortibus persecutorum*, XLVIII, 3, p. 225.

întreaga lume să strălucească pe măsura însemnătății lui”⁴⁶. În primul rând și ca lucru de căpetenie a întregii lucrări, Constantin s-a îngrijit de punerea în valoare a sfintei peșteri, unde însuși mormântul era purtător al unor nemuritoare aduceri-aminte, fiind însăși dovada biruinței marelui nostru Mântuitor asupra morții; era chiar acel venerat mormânt în dreptul căruia îngerul, străfulgerând lumină, dăduse tuturor de știre buna vestire a învierii adevărate chiar de Mântuitorul.⁴⁷

De asemenea împăratul s-a apropiat de duhul apostolic prin prețuirea și interesul față de Sfintele Scripturi, care reprezintă cuvântul lui Dumnezeu „viu și lucrător” în viața creștinilor și a bisericii. Eusebiu de Cezareea face referire în mod deosebit la scrisoarea împăratului prin care i se cerea să ducă la bun sfârșit lucrarea de „*copiere a de Dumnezeu insuflatelor Scripturi*”⁴⁸, poruncind scrierea de mână unor meșteri caligrafi care-ți cunosc bine meseria a cincizeci de tomuri din Sfintele Scripturi pe care „*le vei socoti a fi mai prețioase avându-le, și mai de folos unei biserici, pe foaie de pergament de cea mai bună calitate, cu caractere ușor de citit și într-o formă ușor de mânuit ...*”. Porunca împăratului a fost de îndată executată. După exemplul comunităților apostolice, împărăteasa-mamă a distribuit ajutoare substanțiale comunităților creștine, celor nevoiași și soldaților. Sfânta Elena a ordonat întemeierea unor azile de săraci, case de străini, azile de bătrâni și a avut grijă de buna lor funcționare. Unii scriitori bisericești dau mărturie că împărăteasa însăși a dat mulțime de ajutoare săracilor și celor goi, luând sub ocrotirea sa persoane care căzuseră victime ale răutății sau cruzimii oamenilor.

Filantropia și smerenia erau atât de mult apreciate de împărăteasă încât, la agape ea însăși servea la masă, aducând și servind mâncărurile, dând pahare și servind vin, aducând lighean pe tavă și turnând apă mesenilor să se spele pe mâini. De asemenea, împăratul Constantin s-a inspirat din sfaturile părinților pustiei și i-a sfătuit pe apropiații săi să aibă legături strânse cu sfântul Antonie, părintele monahismului. După emiterea Edictului de la Milan creștinii se simt egali în fața lui Dumnezeu și unii față de ceilalți, această egalitate morală este un element nou într-o societate împărțită în stăpâni și sclavi (unelte însuflețite). Tot sub influența învățaturii apostolice, împăratul are un program amplu de reforme îndrăznețe, fiind considerat de Iulian Apostatul „*înnoitorul și inițiatorul tuturor revoluțiilor*”. Creștinilor, opinează scriitorul bisericesc Lactanțiu, li s-a făcut în sfârșit dreptate prin îngăduința deplină de a-și practica religia și prin înapoierea bunurilor confiscate. Față de bisericile creștine,

⁴⁶ Eusebiu, *Viața ...*, III, XXXI, p. 186.

⁴⁷ *Ibidem*, III, XXXIII, 3, p. 186

⁴⁸ *Ibidem*, III, XXXIV, 3, p. 228

împăratul s-a întrecut pe sine în generozitate, înzestrându-le cu pământuri și dăruind grâne pentru întreținerea săracilor, văduvelor și orfanilor. A acordat ajutoare financiare soldaților, mutilaților de război, văduvelor, orfanilor, a interzis separarea prin vânzarea familiilor de sclavi, a oprit spectacolele sângeroase de gladiatori, marcarea sclavilor cu fier roșu pe față, răstignirea lor, etc.⁴⁹ ceea ce întărește ideea că împăratul a urmărit legiferarea pe plan social a preceptelor proclamate de Evanghelia Domnului Iisus Hristos.

Tot după exemplul sfinților apostoli, împăratul încearcă să combată cu multă hotărâre păcatul desfrânării. Sfântul apostol Pavel în Epistola către Efeseni, de pildă, se exprimă cât se poate de categoric: „*Desfrâu și orice necurăție nici să nu se pomenească între voi, așa cum se cuvine sfinților*” (Efeseni 5, 3). Astfel, împăratul Constantin va acorda și el o atenție sporită consolidării familiei ca garant al unității și ordinii sociale în imperiul său. Încă de la început a ordonat demolarea a trei temple păgâne în care se practica „prostituția sacră”. În schimb a sprijinit înălțarea lăcașurilor de cult creștin pentru ca învățătura creștină să prindă rădăcini cât mai adânci. Astfel s-au creat premisele unei vieți creștine autentice, decente, stăpânii având obligația să-și căsătorească sclavii iar Biserica să le sfințească uniunea prin căsătorie. În cadrul acestei egalități promovate de creștinism, episcopul Calist al Romei încuviințează ca nobilele romane – clarissime – să se căsătorească cu liberați și sclavi.⁵⁰

Sfinții apostoli țineau cu multă stăruință ca taina credinței să fie urmată în cuget curat, adică „să urmeze dreptatea, credința, iubirea, pacea cu cei ce cheamă pe Domnul din inimă curată” (II Timotei, 2,22), exersând zilnic în credința cea bună. Pentru a se înfăptui aceasta era necesar ca să ia aminte la lupii răi ce nu vor cruța turma „*Și dintre voi înșivă se vor ridica bărbați grăind lucruri sucite, ca să tragă pe ucenici după ei*” (Fapte 20, 29-30). Și într-adevăr nu au încetat să apară „*apostoli mincinoși, lucrătorii vicleni care iau chip de apostoli ai lui Hristos*” (II Corinteni 11, 13), duhuri înșelătoare și învățături de demoni răspândite prin „*fățărnicia unor mincinoși însemnați cu fierul roșu în propriile lor cugete*” (II Timotei 4, 1-2). Împăratul a fost tulburat de neînțelegerile și tulburările care au apărut din cauza pizmei și însăși viața Bisericii lui Dumnezeu a avut de suferit. Oamenii ajunseseră să se învrăjbească, episcopii se ridicau unul contra celuilalt, de parcă toți atinseseră pragul nebuniei. Dorința expresă a împăratului pentru unitatea de credință se poate vedea din cele spuse de acesta, conform scriitorului bisericesc Eusebiu de Cezareea: „*Totuși numai atunci am să pot socoti că mi s-a împlinit cu adevărat dorința când vă voi vedea călăuziți de aceeași bunăvoință unii față de*

⁴⁹ Dumitru Tudor, *Figuri de împărați romani*, vol. III, București, 1975, p. 83.

⁵⁰ Preot prof. Ioan G. Coman, „*Lupta Sfinților Părinți împotriva sclaviei*”, în rev. Studii Teologice, nr. 3-4/1953, p. 195.z

ceilalți și când, deasupra tuturor, va stăpâni – singură aducătoare de armonie – pacea, acea pace pe care voi, ca unii care v-ați afierosit lui Dumnezeu, s-ar fi și cuvenit să o binevestiți în jurul vostru.”

ÎMPĂRAȚII ROMANI DIN PRIMELE 4 VEACURI CREȘTINE

Augustus	(16 ianuarie 27 î.Hr. – 19 august 14 d.Hr.)
Tiberius	(19 august 14–16 martie 37)
Caligula	(18 martie 37 – 24 ianuarie 41)
Claudius	(24 ianuarie 41 – 13 octombrie 54)
Nero	(octombrie 54 – 11 iunie 68)
Galba	(8 iunie 68– 15 ianuarie 69)
Otho	(15 ianuarie 69 –16 aprilie 69)
Vitellius	(2 ianuarie 69 – 20 decembrie 69)
Vespasian	(1 iulie 69 – 24 iunie 79)
Titus	(24 iunie 79 – 13 septembrie 81)
Domițian	(14 septembrie 81 – 18 septembrie 96)
Nerva	(18 septembrie 96 – 27 ianuarie 98)
Traian	(28 ianuarie 98 – 7 august 117)
Hadrian	(11 august 117 – 10 iulie 138)
Antoninus Pius	(10 iulie 138 – 7 martie 161)
Marcus Aurelius	(7 martie 161 – 17 martie 180)
Lucius Verus	(7 martie 161 – martie 169)
Commodus	(177 – 31 decembrie 192)
Pertinax	(1 ianuarie 193 – 28 martie 193)
Didius Iulianus	(28 martie 193 – 1 iunie 193)
Septimius Severus	(9 aprilie 193 – 4 februarie 211)
Caracalla	(198 – 217)
Macrinus	(11 aprilie 217 – iunie 218)
Elagabalus	(iunie 218 – 222)
Alexandru Sever	(13 martie 222 – ?martie 235)
Maximin Tracul	(20 martie 235 – aprilie 238)
Gordian I	(22 martie 238 – 12 aprilie 238)
Gordian al II-lea	(22 martie 238 – 12 aprilie 238)
Gordian al III-lea	(22 aprilie 238 – 11 februarie 244)
Filip Arabul	(februarie 244 – 249)
Decius	(249 – iunie 251)

Herennius Etruscus	(251 – iunie 251)
Trebonianus Gallus	(iunie 251 – august 253)
Volusianus	(251 – august 253)
Valerian	(253 – iunie 260)
Uranus Antoninus	(253 – 254)
Gallienus	(253 – septembrie 268)
Victorinus	(269 – 271)
Tetricus I	(271 – 274)
Tacitus	(noiembrie/decembrie 275 – iulie 276)
Florianus	(iulie 276 – septembrie 276)
Probus iulie	(276– septembrie 282)
Carus	(septembrie 282 – iulie/august 283)
Numerian	(iulie/august 283 – noiembrie 284)
Dioclețian	(20 noiembrie 284 – 1 mai 305)
Maximian	(1 aprilie 286 – 1 mai 305)
Constanțiu I	(1 mai 305 – 25 iulie 306)
Galerius	(1 mai 305 – mai 311)
Severus II	(august 306 – 16 septembrie 307)
Maxentius	(28 octombrie 306 – 28 octombrie 312)
Constantin I cel Mare	(307 – 22 mai 337)
Constantin II	(337 – 340)
Constanțiu II	(337 – 361)
Constant	(337 – 350)
Magnențius	(ianuarie 350 – 11 august 353)
Iulian Apostatul	(noiembrie 361 – iunie 363)
Iovianus	(363 – 17 februarie 364)
Valentinian I	(26 februarie 364 – 17 noiembrie 375)
Valens	(28 martie 364 – 9 august 378)
Grațian	(24 august 367 – 383)
Valentinian al II-lea	(375 – 392)
Eugenius	(392 – 394)

BIBLIOGRAFIE

- À l'aube de la France. La Gaule de Constantin à Childeric (Catalogul expoziției), Paris, 1981
- BARNEA, Ion, ILIESCU, Octavian, *Constantin cel Mare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982
- COMAN, Preot prof. Ioan G., „Lupta Sfinților Părinți împotriva sclaviei”, în rev. Studii Teologice, nr. 3-4/1953
- DAGRON, Gilbert, *Naissance d'une capitale.constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Éd. PUF, Paris, 1974
- DRIMBA, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, București, 1987
- DUPONT, Clémence, *Le droit criminel dans les constitutions de Constantin*, Éd. Morell & Corduant, Lille, 1963
- EUSEBIU DE CEZAREEA, *Viața fericitului împărat Constantin*, III, I, 8 – II, 1, trad. Radu Alexandrescu, Studiu introductiv Emilian Popescu, București, 2012, PSB 8/2012
- FRANCHI, L., *Arco di Constantino*, în EAA, VI, 1965
- GRABAR, A., *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, Paris, 1946
- JANES, Dominic, *Romans and christians*, Ed. Tempus, 2002
- JONES, A. H. M., *Le déclin du monde antique*, Histoire de l'Europe Tome 1
- LACTANȚIU, De mortibus persecutorum, XLVIII, 3
- LAFONTAINE-DOSOGNE, Jacqueline, *Histoire de l'art chrétien d'Orient* (Cours ARKE 2370), Louvain, 1976
- LANÇON, Bertrand, MOREAU, Tiphaine, *Constantin – un împărat creștin*, Editura Basilica, București, 2013
- MARAVAL, Pierre, *Récits des premiers pelerins chrétiens au Proche-Orient*, Éd. Du Cerf, Paris, 1996
- PÂCLIȘANU, Zenovie, *Istoria creștinismului antic*, Tipografia Sonnenfeld, Oradea, 1937
- PIGANIOL, André, *L'Empire chrétien (325-395)*, Paris, 1982
- POHLSANDER, Hans A., *Împăratul Constantin*, București, Editura Artemis, 1996
- TUDOR, Dumitru, *Figuri de împărați romani*, vol. III, București, 1975